

Tijdens een opgraving in de binnenstad van Amersfoort, onder het pand Vijver 26, werd een beerput gevonden uit de late 17e en de 18e eeuw. Hieruit zijn talloze voorwerpen geborgen van aardewerk, glas, leer, hout en pijpen, die uitgebreid worden toegelicht. Ook botten, zaden en pitten komen aan bod, evenals het verloop van de opgraving.

De opgraving werd bemoeilijkt niet alleen door regen en een hoge waterstand, maar ook omdat

de voorgevel behouden moest blijven, waardoor er slechts met een kleine graafmachine gewerkt kon worden en veel ouderwets spitwerk nodig was.

Wat er precies aangetroffen is en ook wie er in vroeger tijden gewoond hebben, leest u in dit rapport.

Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd en beschreven door de leden van Vallei en Eemland, een afdeling van AWN - Nederlandse Archeologievereniging.

Vondsten uit de Vijver

Vondsten uit de Vijver

2000

Vondsten uit de Vijver

Een Amersfoortse beerput
onderzocht

Inhoud

	Inleiding	5
1	Het archeologisch onderzoek	6
2	De bewoners van de Vijver	18
3	Leer, van stukjes tot schoen	22
4	Houtvondsten	28
5	Botmateriaal	30
6	Kleipijpen	32
7	Aardewerk en bouwkeramiek	38
8	Glasvondsten	44
9	De molensteen	50
10	Zaden en pitten	52
11	Aardewerk- en glascatalogus	60
	Literatuurlijst	74
	Ten slotte	76

Inleiding

In januari 1990 werd in de binnenstad van Amersfoort het pand Vijver 26 gesloopt, om plaats te maken voor een nieuw woonblokje. Na overleg met de Amersfoortse Archeologen kreeg de AWN afdeling 'Vallei en Eemland' de gelegenheid om daar archeologisch onderzoek te verrichten.

Vier zaterdagen werd in januari/februari intensief gewerkt met gemiddeld zes mensen. Het onderzoek werd bemoeilijkt door regen, een hoge grondwaterstand en andere tegenslagen op het opgravingsterrein. Bovendien moest wegens bouwkundige problemen het onderzoek na de vierde zaterdag onverwacht worden afgebroken. Er resteerde vervolgens nog één doordeweekse dag om het geheel af te ronden.

Door de plotselinge tijdsdruk hebben we de nadruk gelegd op het bergen en documenteren van de inhoud van een beerput uit de 17e en 18e eeuw. Dankzij de medewerking van velen heeft dit geresulteerd in het rapport dat thans voor u ligt.

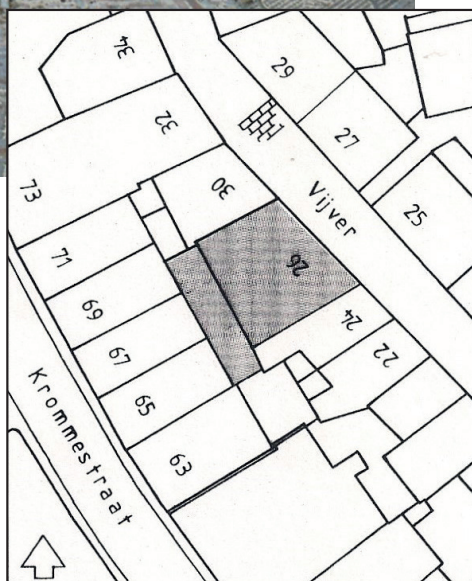
Het bestuur van 'Vallei en Eemland' is verheugd dat er weer een oud onderzoek, met een publicatie, is afgerond.

Het archeologisch onderzoek

1

2

Het oorspronkelijke plan was om het terrein in twee gedeelten na elkaar te ontgraven. Omdat er ten aanzien van de belendende muren een afstand van circa twee meter in acht moest worden genomen, konden de werkputten elk niet breder dan twee meter worden. Ook moest de uit te graven grond op het terrein blijven, terwijl de minigraver in en uit moest kunnen rijden. Vlak achter de ingang bevond zich een betonnen keldertje, dat om veiligheidsredenen en om enige manoeuvreerruimte voor de minigraver te krijgen, diende te worden dichtgegooid. Meer in het midden van het terrein bevond zich een groot gat van ongeveer twee meter diep en tweeënhalve meter in doorsnede. Dit was ontstaan door het weghalen van een put – zo werd ons verteld – door het sloopbedrijf. In de ernaast gelegen zandhopen bleken vrijwel geen bakstenen te zitten en ook vonden wij geen sporen die erop wezen dat het een beerput zou zijn geweest.

Het graafwerk startte in de noordwesthoek van het terrein, richting de voorgevel, waarbij meteen de koepel van een waterput zichtbaar werd (afb. 5). Deze had een doorsnede van 1,30 meter en was opgetrokken uit rode en gele bakstenen van 18,5 x 9 x 4,5 centimeter. Hieruit werden een deel van een mineraalwaterfles, een rand van een kom van roodbakend aardewerk, een dekselknop van blauw glas en een parfumflesje (G 16, zie catalogus) geborgen, alle uit de 19e eeuw. De verdere inhoud bestond uit puin.

Het profiel van deze werkput, haaks op de Vijver, zou van belang kunnen zijn, omdat dit eveneens haaks op de Langegracht stond. Hier konden we mogelijk de ophogingen zien in relatie tot dit water en zou misschien vastgesteld kunnen worden of de Langegracht wel of niet van natuurlijke oorsprong is geweest. Dit onderzoek was ons echter niet gegund, want zowel in het west- als zuidprofiel werd over de gehele lengte gestuit op muurwerk, terwijl er in dat westprofiel grote gaten vielen door los zand en puin.

Overigens bleek het gehele terrein meer en dieper verstoord dan was gehoopt. Ook het grondwater doemde al snel op, niet zo verwonderlijk voor een straat met de naam Vijver.

Voor de minigraver leverde dit alles dermate grote problemen op, zoals het onvoldoende kunnen wegzetten van de stort, dat van verder gebruik van deze machine al snel moest worden afgezien en er met de hand verder gewerkt werd.

5

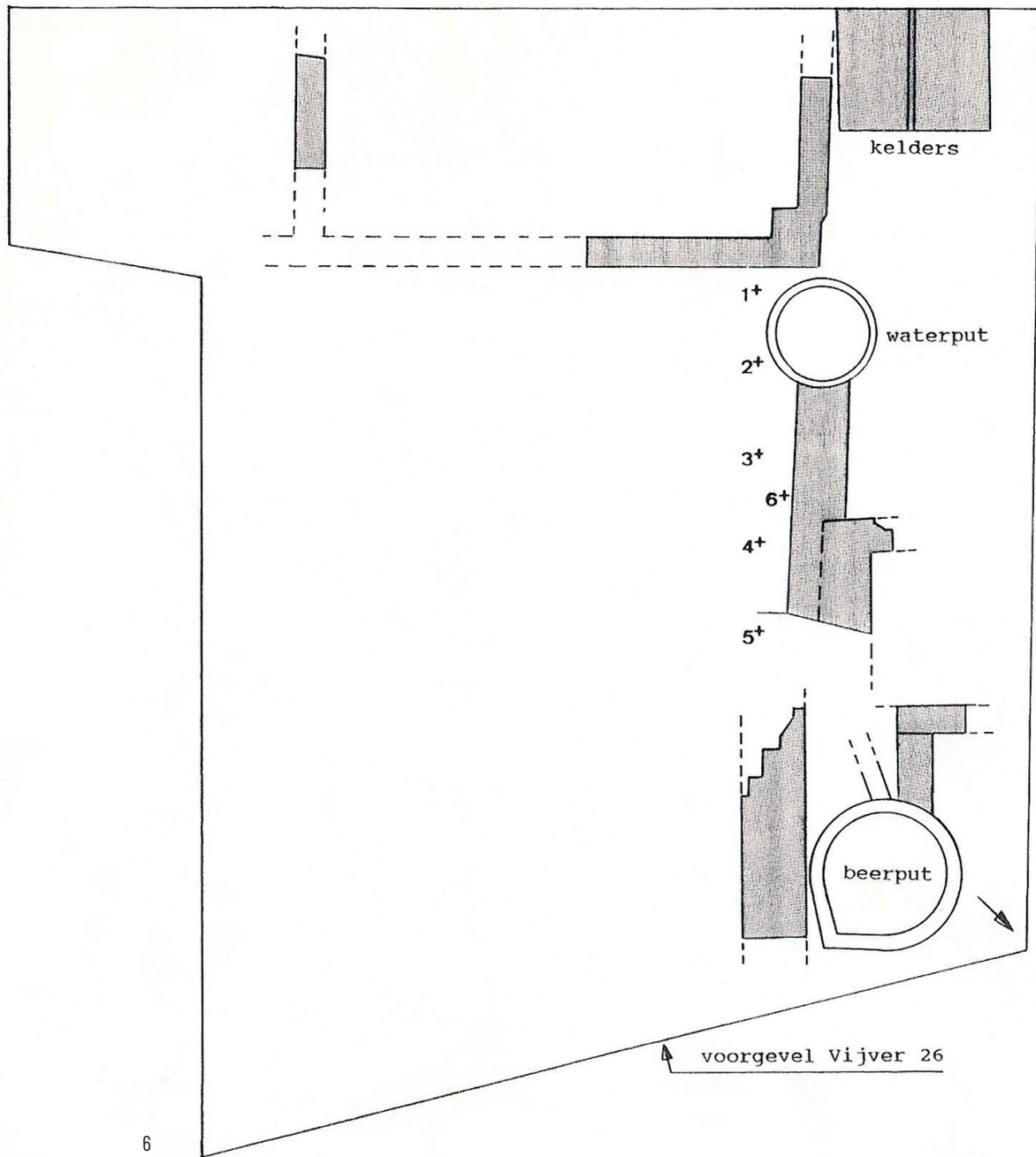
De bodemgesteldheid

Omdat het aanleggen van een profiel niet mogelijk was, mede door de hoge grondwaterstand, is getracht met boringen enig inzicht te verkrijgen in de bodemopbouw. Daartoe werd in het vlak een aantal boorplaatsen gemarkeerd met bakstenen die zo'n 2-3 cm boven het modderige vlak uitstaken (afb. 6). Hiervan werden de hoogtes gemeten, zodat de boordiepte wat nauwkeuriger kon worden bepaald. De opzet was beter dan het resultaat, want dieper dan ± 60 cm bleek er geen waarneming meer mogelijk omdat de boorgaten onmiddellijk volliepen met blubber. Eén keer was het boorgat zelfs niet eens meer terug te vinden. Omdat de boor met enige moeite toch vrij diep in de bodem kon worden gedrukt, werd getracht vastere grond op te zoeken. Bij boring 2 werd op 1,95 m diepte (0,26 m + NAP) nog geen natuurlijk zand aangetroffen. Bij boring 4 bleek evenwel op 1,60 m beneden het vlak steviger grond aanwezig: homogener, schoon, zanderig grijsbruin met veel kwartsgruis.

Op de laatste dag werd nog een poging ondernomen. Tussen de boorplaatsen 3 en 4 werd dicht naast het oudste muurwerk een kijkgaatje gemaakt (boring 6). Tot op 0,80 m beneden het vlak (1,48 m + NAP) was de grondopbouw redelijk zichtbaar. Deze bleek te bestaan uit tamelijk zwarte, korrelige grond met fijn puin en mortelgruis. Door de aanwezige wellen nam het grondwater snel toe. Na het uithozen van het gat werd direct een boring

gedaan met het volgende resultaat: onder het laagje geel zand (de vlijlaag van het oudste muurwerk) zat vuile zwarte grond met brokken blauwgrijze klei, puinkorrels en mortel. Op 0,36 m beneden deze vlijlaag zat een stuk liggend hout van twee cm dikte in de boor. Daaronder een ongeveer tien cm dikke zanderige maar ook taaie zwartbruine laag, gevolgd door opnieuw een dergelijke houtvondst. Daaronder weer een zwart ophogingspakket met wat mortel, minieme puinkorreltjes en resten van takjes. Deze laag kon worden gevolgd tot 0,95 m onder eerder genoemde vlijlaag ($\pm 0,50$ m + NAP), waarna een diepere waarneming niet meer mogelijk bleek.

De conclusie mag zijn dat de terreindepressie van weleer in het gebied van de Vijver hier werd aangetoond. Of en hoe deze in verband stond met de Langegracht blijft vooralsnog onduidelijk. Het lijkt erop dat men tijdens het ophogen gebruik heeft gemaakt van rijshout. Dit heeft men afgedekt met veenachtige zoden en zand, weer een laag rijshout en vervolgens een pakket zand waarin klei is gemengd. De minimale waarneming is echter te onduidelijk om dit met zekerheid te kunnen zeggen.

De sporen

In het westelijk profiel (afb. 7) bleek het nog aanwezige muurwerk te zijn opgebouwd uit allerhande steenformaten, zoals zachte rode baksteen (28,5 x 14,5 x 6,5 cm, 27 x 13 x 6,5 cm en 18 x 8 x 4 cm), wat hardere baksteen (17 x 9 x 4,5 cm), rode baksteen aan één lange zijde afgeschuind (18,5 x 8,5 x 4 cm) en middelharde grauwe baksteen (18,5 x 9 x 4,5 cm en 18,5 x 8,5 x 4/4,5 cm). Het metselwerk was zeer onregelmatig en slordig. Uit diverse gaten rolden dakpanfragmenten en bovendien troffen we er een afvalkuiltje in aan met scherven en een grotendeels compleet theepotje (afb. 8, AW 17, zie catalogus) uit de late 18e, begin 19e eeuw. De muur hierop moet dus omstreeks die tijd, in ieder geval niet eerder, zijn opgetrokken. Deze muur bestond al volgens de kadastrale kaart van A. Slits uit 1824 (afb. 9, zie perceelnummer 512). Deze liep toen van de Vijver tot aan de Krommestraat en vormde de scheidingsmuur tussen de huidige panden Krommestraat 67 en 69 en was de buitenmuur van Vijver 26.

Onder deze muur, op circa 1 meter beneden het maaiveld, bleken restanten te zitten van een oudere voorganger, gemetseld in een (inmiddels verzakt) staand- of kruisverband. De eerder genoemde waterput, liggend in de hoek tussen de west-en zuidmuur, doorsneed deze muur. Het steenformaat is 27/27,5 x 12,5 x 6,5/7 cm en 27 x 13,5 x 6,5 cm. Dit formaat komt in Amersfoort al in de 16e eeuw voor.

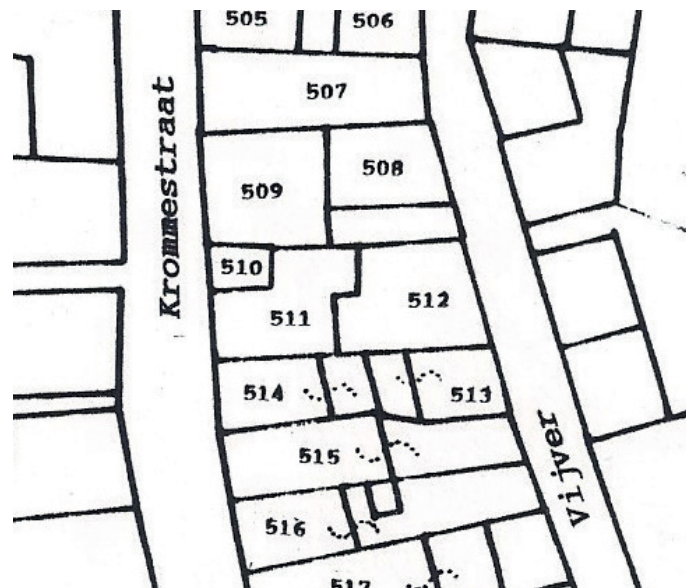

7

8

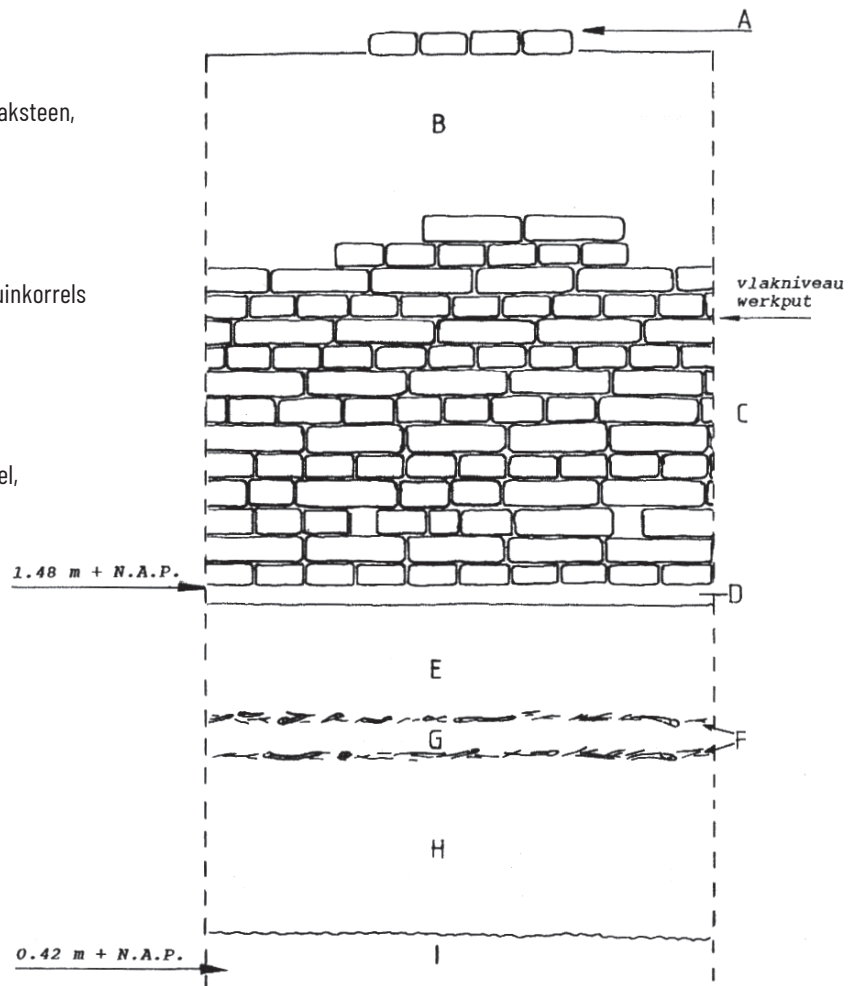
9

Deze fundering is tot op het gele zand (vlijlaag) uitgegraven (afb. 10). De vlijlaag lag op 1,48 m + NAP, nog altijd zo'n twee meter onder het straatniveau van de Vijver. Op de vlijlaag was de muur 90 cm dik. Het oorspronkelijke pand zal dus een tamelijk fors gebouw zijn geweest. Het steenformaat

is groter dan dat van de waterput en een vrij algemene regel is hoe groter de steen, des te ouder. Een nauwkeurige datering van het metselwerk, met zandige specie en wat schelpen, was helaas niet te bepalen, maar gezien de stadsplattegronden zal het uit de 17e eeuw stammen.

- A. bewaarde hoogte jongste muur
- B. slooplaag met muurresten, brokken baksteen, mortel, dakpan en zand
- C. oudste muurwerk
- D. geel zand
- E. vervuilde zwarte grond met mortel, puinkorrels en brokjes blauwgrijze klei
- F. takresten
- G. zwartbruine kleiige laag
- H. zwart ophogingspakket met wat mortel, puinkorrels en takresten
- I. grondwater, wellen

11

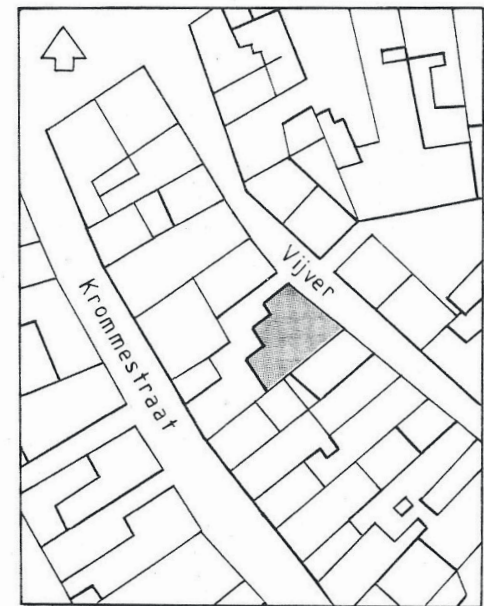
Het gevonden muurwerk in het zuidprofiel bleek van de achtermuur van het gesloopte pand te zijn. De bewaarde bovenste laag bestond uit bakstenen van 22 x 10,5 x 5 cm. De dikte van de muur was circa 33 cm. (afb. 11). Verder bevatte deze muur een (aan de kant van de Krommestraat) dichtgezette nis (afb. 12). Op de kadastrale kaart uit 1824 staat deze muur eveneens aangegeven (afb. 9, perceel 512).

De kadastrale kaart van 1882 (afb. 13) toont naast het huis een open doorgang naar de Krommestraat, min of meer in het verlengde van de Kerkgang (tussen Krommestraat en Langegracht) en doorlopend aan de overkant van de straat tussen Vijver 25 en 27. Dergelijke doorgangetjes waren van belang om in geval van calamiteiten zo snel mogelijk een bepaald punt van de stad te kunnen bereiken. Wanneer het

12

pand zijn definitieve vorm heeft gekregen is niet bekend, maar in ieder geval na 1882.

13

De beerput

In de noordhoek van het terrein, tegen de huidige buitenmuur, werd een beerput gevonden (afb. 14). Tijdens het verdiepen bleek deze aan de buitenmuurkant enigszins ovaal, hetgeen kan wijzen op de aanwezigheid van een stortkoker, maar daarvan was geen spoor (meer) te bekennen. Aan de zuidwestkant van de beerput bevond zich het restant van een bakstenen vloer met daarin een goot, die in de beerput uitmondde. Deze goot had een inwendige diameter van 20 cm en was afgedekt met platliggende stenen. Uit de ligging is af te leiden dat de put buitenshuis gebouwd was en waarschijnlijk voorzien was van één of twee secreethuisjes erboven.

De bedoeling was om de beerput zo goed mogelijk stratigrafisch te onderzoeken, zodat idealiter

vondsten in hun opeenvolging in de tijd geborgen en gedocumenteerd zouden kunnen worden. Het beste is dan om de put aan de buitenkant te ontgraven, om deze vervolgens vanaf de zijkant te kunnen openen. Op deze wijze wordt ook voorkomen dat materiaal wordt vertrappt. Daartoe moest eerst met handkracht een deel van de forse muur worden weggehaald. Na deze inspanning maakte het grondwater echter bedoelde werkwijze onmogelijk, zodat de beerput toch van bovenaf leeggehaald moest worden. Een moeizaam karwei omdat de eerste halve meter zeer veel puin, met name resten van de koepel bevatte, steenformaat 18 x 8,5 x 4 cm, rossig geel en matig hard gebakken. Daartussen zaten ook veel scherven uit de 19e en de tweede helft van de 18e eeuw.

14

De tweede halve meter was gevuld met modderige beer en vrijwel alleen 18e eeuws materiaal, maar direct boven de zuivere beerlaag vonden we weer baksteen, soms in grote brokken aaneen, van de koepel. Daaronder, in de beer, lagen planken van 25 cm breed en één cm dik, waarschijnlijk gebruikt als zitplanken in het secreethuisje boven de put.

De onderste laag, een 50-60 cm dik beerpakket, vormde de oudste afvallaag. Wanneer een beerput vol was, werd hij door een "beersteker" met een beerlepel leeg gehaald; een vieze en volgens de archieven dure klus. De inhoud, ontdaan van ongewild materiaal als gebroken potten, kon dan door de boeren opgekocht worden en uitgereden over de akkers, want mest was op de schrale zandgronden rond Amersfoort een graag gewild product.¹ Vaak bleef er toch een rest in de put achter, want om weer een tijd vooruit te kunnen was het niet nodig om hem volledig schoon te maken: voor archeologen een prettige bijkomstigheid. Uit deze beerlaag kwamen tal van vondsten, zoals een deel van het glas, aardewerk en rookpijpjes, alsmede het schoeisel, alles daterend uit de tweede helft van de 17e en de 18e eeuw. De startdatum van het gebruik van de put zal gezien de oudste vondsten waarschijnlijk in de 17e eeuw geweest zijn. Vermoedelijk hebben we hier te maken met één van de eerste 'buurt'-beerputten. In de Amersfoortse resolutieboeken staat een vermelding op 26 maart 1688: Inrichting openbare toiletten.

Op één plek kon, ondanks het grondwater en de

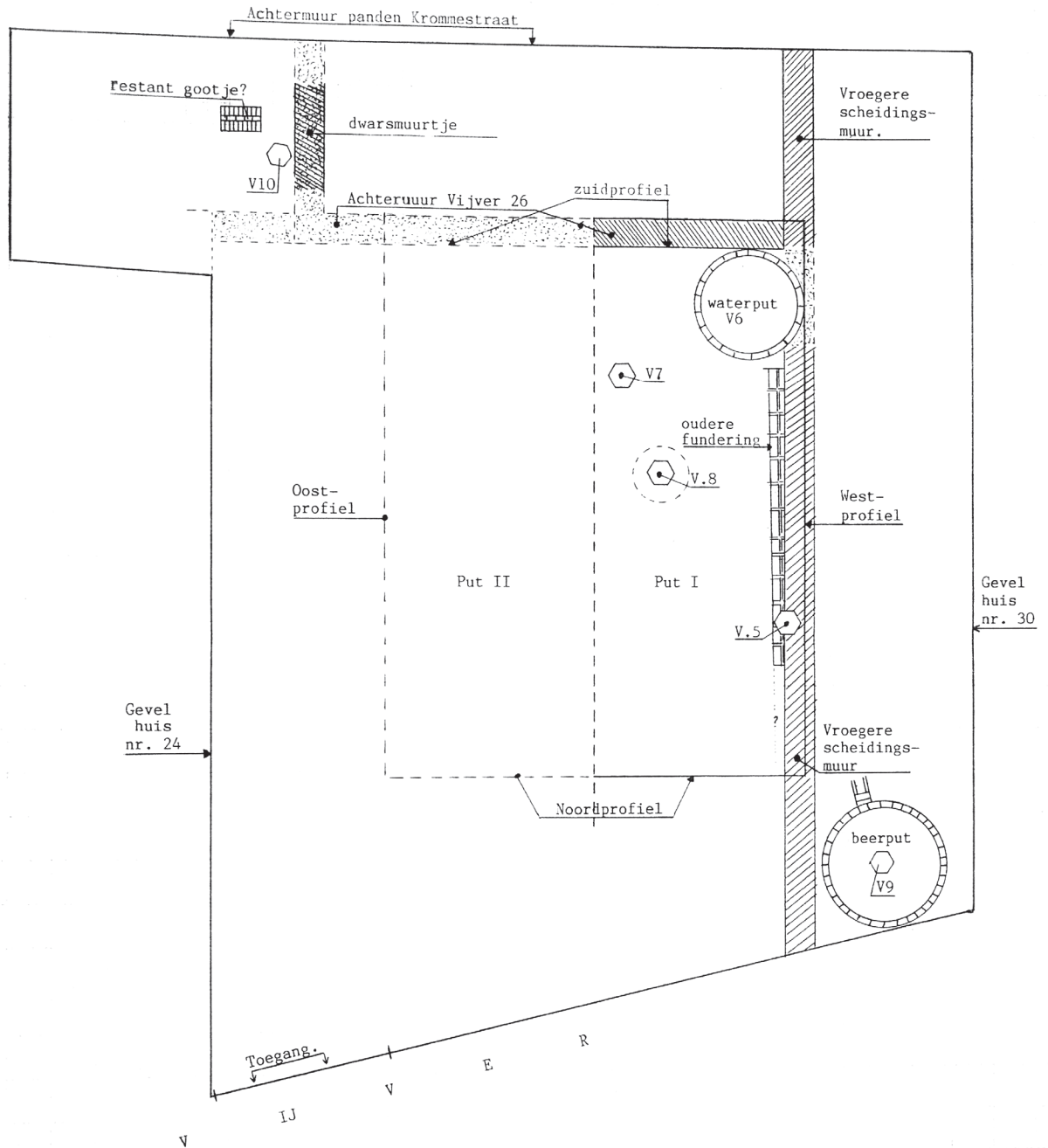
modder, de bodem worden bereikt. Deze bleek van baksteen te zijn en lag op 1,11 m + NAP. De bewaarde koepelhoogte was 2,78 m + NAP. De beerput was dus ruim 1,60 m diep met een diameter van 1,60 m.

De inhoud van de beerput leek eerst verrommeld, gezien de vermenging van ouder en jonger materiaal en door de ligging van de koepelresten. De onderste koepelresten kunnen echter zijn achtergebleven na een leging, omdat die koepel dan immers opengebroken moest worden en de bovenste koepelresten zullen erin gekomen zijn met de afbraak van de put. Ook is de put waarschijnlijk meerdere keren gelegegd, waardoor de voorwerpen door elkaar kunnen zijn geraakt. Verder zal er veel overlast geweest zijn van een hoge grondwaterstand, waardoor de putinhoud wat kon gaan verspoelen. Tussen de brokstukken in de bovenste vulling is materiaal aangetroffen uit de 18e en 19e eeuw. Het lijkt erop dat de put dus in de 19e eeuw definitief buiten gebruik is geraakt, waarschijnlijk na de invoering van het tonnenstelsel, in 1844.

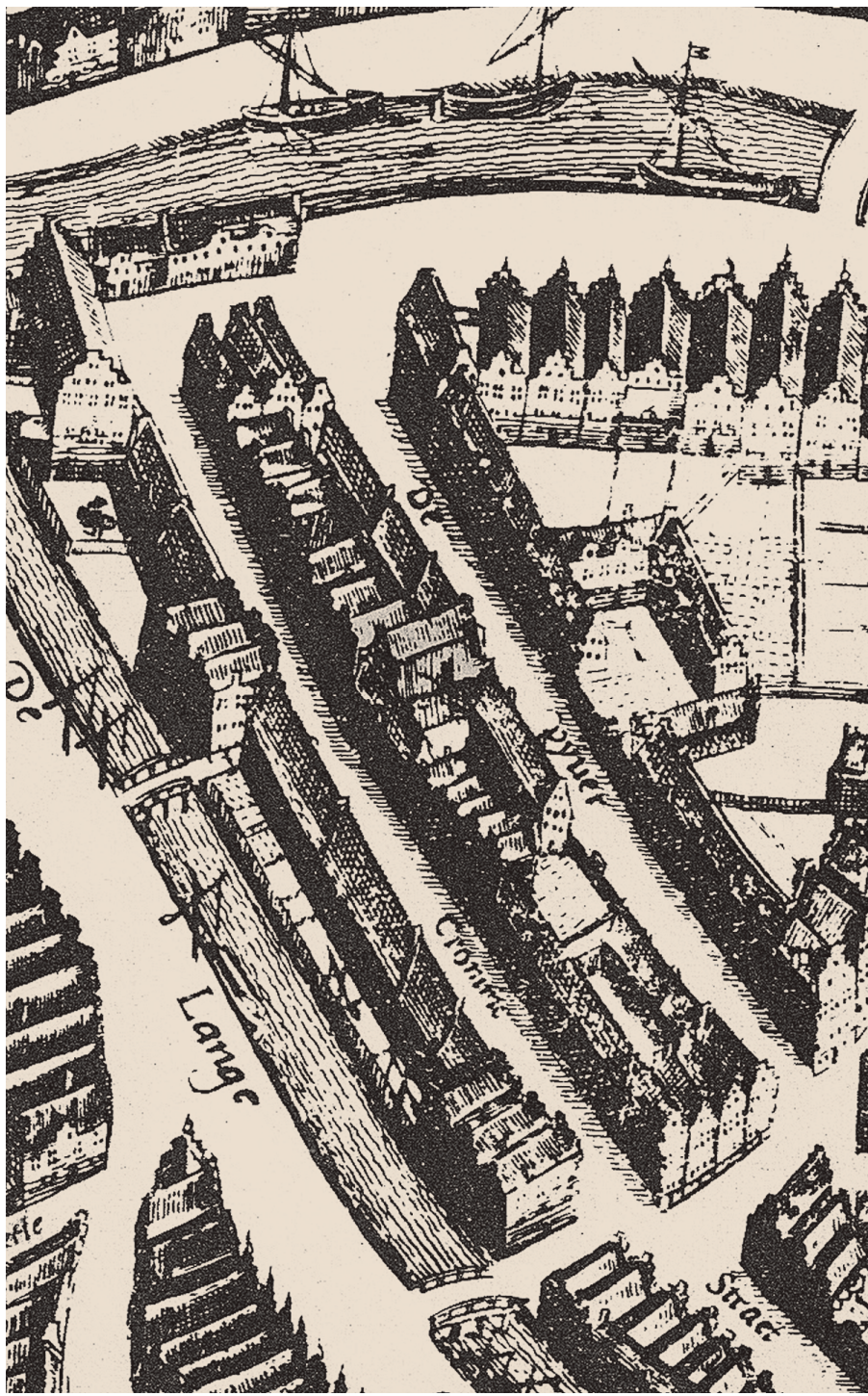
Zeker is wel – en dat heeft menig archeologisch onderzoek al uitgewezen – dat de Amersfoorters zich heel wat moeite moeten hebben getroost om droge voeten te houden en hun stad vorm te geven. Dat dit gebeurde in een tijd dat alles nog louter met lichamelijke inspanningen tot stand moest komen is iets, dat tot op de dag van vandaag onze bewondering verdient.

¹ Clazing 2007 p. 76

Alle sporen

De bewoners van 2 de Vijver

De bewoners

Het gevonden schervenmateriaal uit de beerput van het huis dateert van ± 1650 – 1870. We zullen proberen de eigenaren ervan te achterhalen.

De eerste stap daartoe was een bezoek aan de heer A. de Kruif. Zijn vader, smid C. de Kruijf, had eerst als smid-meesterknecht gewerkt voor de firma weduwe G. Blok aan de Vijver 26-28 en van 1926 tot 1961 had hij daar zijn eigen smederij. Hij woonde op nr. 30. Deze zoon herinnerde zich dat zijn ouders eens de gangvloer lieten vernieuwen. Er werd toen een dubbele kelder zichtbaar met veel dierenbotten erin, die tot in de achtertuin doorliep. Deze botten moesten afkomstig zijn van slagerij van de Klashorst (rond 1920) en zijn voorgangers, die geheel of gedeeltelijk gevestigd waren op nr. 30.

Via het kadaster in Utrecht gingen we verder terug in de tijd.¹ Vanaf 1879 tot 1923 bleken de percelen van de nummers 30 en 26/28) veelvuldig te zijn verkleind, vergroot en gedeeltelijk samengevoegd. Verantwoordelijk daarvoor was timmerman L. Th. van Zwol, die gaandeweg deze percelen met opstal geheel of gedeeltelijk in bezit had gekregen.

Vóór die tijd, in 1832, was nummer 30 als pakhuis in handen van Jac. Abr. Gelder, 'slagter en koopman'. Hij had het in 1830 gekocht van Hijman Levie Cohen, winkelier, en verkocht het in 1839 aan Goossen Brouwer, slijter.

Rond 1850 moet de pakhuisfunctie verloren zijn gegaan, want uit de volkstellingsgegevens van dat jaar blijkt dat alle panden bewoond zijn. Het huis kan toen ook de dubbele functie gekregen hebben van woon- en pakhuis.

Nummer 26/28, eveneens een pakhuis, stond in 1832 op naam van Wijnand van Assenraad (één van de raadsleden van de gemeente Amersfoort en van 1837 tot 1848 zelfs burgemeester) met vele bezittingen in de stad. Aan wie hij het verhuurde is onbekend.

Voor verdere stappen terug waren we aangewezen op het gemeentearchief van Amersfoort. Het eerste dat we daar nazochten was of de eigenaren van nr. 26/28 en 30 ook de bewoners waren. Voor de heer van Assenraad leek dat gezien zijn functie weinig aannemelijk. Uit de volkstellingsgegevens van 1824, 1830, 1840-50 en 1860 bleek inderdaad dat alle bewoners van de Vijver huurders waren. Er woonden onder anderen wevers, spinners, daggelders, een schuitevaarder, een schoenmaker en een hoedenmaker.

¹ Kadastraal nummer pand 26/28: E 5696
Kadastraal nummer pand 30: E 5695

De tijd van 1824 terug tot 1805 is duister, maar van 1805 en terug tot 1648 hebben we weer een aanknopingspunt: de gegevens van het huis- of thuysgelt.² Dat was een vorm van belasting die geheven werd van de eigenaren. In de thuysgeltboeken van 1805 staat Otto de Vaal, schoenmaker, genoteerd als eigenaar van pand nr. 26/28, dat hij in 1775 - waarschijnlijk als belegging - had gekocht inclusief 'de losse ijzeren platen en het glaassenkasjen in de opkamer'. Hij was niet alleen schoenmaker, maar ook druk met onroerend goed. Zo bezat hij meerdere huizen in de stad, bijvoorbeeld vijf panden op de Hof, waaronder de huidige nummers 20 en 22. In 1771 komt zijn naam voor in het register van transportakten, waarbij hij 'meester schoenmaker' en 'schoenmakersbaas alhier' wordt genoemd. (Opmerkelijk is dat in 1900 op nr. 20 weer, of nog steeds, een schoenenzaak gevestigd was, nu van H.C. de Jong met 'schoenen naar maat', en zelfs in 1972 'Van Kraanen schoenen'). De Vaal kocht het pand van Jan Baptista van Beneden, ook schoenmaker.³ Deze van Beneden was afkomstig uit Elsen, een plaatsje bij Brussel en hij trouwde in 1748 met weduwe Gerritje van Elsen in de R.K. kerk gelegen aan het Zand in Amersfoort. In 1749 verkreeg hij het burgerrecht. Samen met de zoon en schoondochter van Gerritje woonde hij daadwerkelijk 'in de Vijver' op nr. 26.⁴

Een tweede manier om bewoners op het spoor te komen is door de boeken over het haardstedegeld en het familiegeld te raadplegen. Het haardstedegeld⁵ was een soort onroerendgoedbelasting: letterlijk voor

iedereer in een huis moest betaald worden. Men kende een belastinggedeelte voor de eigenaar en voor de 'bruyker'.⁶ Helaas is in de namenlijsten door de jaren heen niet altijd duidelijk vermeld of men eigenaar, bruyker of beide was, maar in ieder geval heeft Otto de Vaal in 1777 zijn haardstedegeld betaald. Het precieze bedrag stond niet vermeld. Uit 1708 is een zwartboek bekend⁷ waarin de bruykers staan, die niet betaalden; maar liefst elf mensen, onder wie Andries van de Berg en Jan van Raald, die we later nog tegen zullen komen.

De zekerste manier om de bewoners te achterhalen is via de boeken van het familiegeld.⁸ Deze belasting, voortgekomen uit het 'hoofdgeld', werd per hoofd van de bevolking geheven naar inkomen en is per straat opgetekend. Alleen raken we hier de huisnummering kwijt; werd er in de thuysgeltboeken nog een administratief huisnummer gebruikt, in de familiegeldboeken treffen we geen nummers aan.

² Inv. Nr. 144. "Blaffert van 't enkelt en dubbelt thuysgelt van Huyzingen en gebouwen binnen Amersfoort en dezelfde vryheit" van de jaren 1775-1805. Zie nrs. 2457 en 2458

³ Zie klapper transportregisters van 1695-1799 nr. 436/38 art. 39

⁴ Schriftelijke mededeling van A. van der Glas, medewerker CAR Amersfoort

⁵ Inv. Nr. 146. Opgetekend van 1698-1798. Vijver vermeld in 1708, 1709-1717 en 1777

⁶ Inv. Nr. 146 o.a. 2526, 2528, 2530-2535 bruykers, 2645 eigenaren en 2646 eigenaren/bruykers

⁷ Inv. Nr. 146, nr 2647

⁸ Inv. Nr. 145. Opgetekend van 1675-1724. Vijver vermeld in 1675-1679 en 1680: nr. 2530, 2545 en 2553

Toch kunnen we een goede indruk krijgen van de Vijverbewoners omdat er nu en dan beroepen vermeld worden. In het familiegedboek van 1675 zien we dat de latere wanbetaler, Andries van de Berg aangeslagen wordt voor nihil en in 1680 betaalt hij vijf gulden. Rijk was hij dus niet. Jan van Raald, een bombazijnwerker, betaalt fl. 6,50 in de jaren 1675 en 1680, evenals Jan Casparts, herbergier, Gijs Willem Moorselaer, bakker, Cornelis Coorendijk, schipper en Jan Scheuning, kleermaker. Een herberg van Jan Casparts moet gestaan hebben ter hoogte van het huidige pand nr. 20 of 22. Er woonden ook dames in kommervolle omstandigheden, zoals de weduwe Gerrit Reyersen (aangeslagen voor nihil), Gerritje Henrix (onmogend), de weduwe Dirk van Arnhem (fl. 1,-) en nicht Jannetje Catoenewinkel (fl. 2,10). De weduwe Gerri, lid van de gereformeerde kerk, had het iets beter (fl. 6,50), maar Aleida van Donselaer overtrof haar in 1675 (fl. 12,10), hoewel ze in 1680 nog maar fl. 6,50 hoefde te betalen. Er woonden ook twee 'Clopjes'; dames die als begijntjes leefden, maar niet in het klooster woonden. Ze hadden de taak de gelovigen te kloppen (wekken) tot het bijwonen, in stilte, van een mis. Clopje Beertje van Schoonhoven moest in 1680 fl. 2,10 aan familieged afdragen; haar collega Jo van Westreenen maar liefst fl. 25,-!

Vóór 1675 vinden we nog namen in het boek van de gereformeerde lidmaten van Amersfoort⁹ van mensen die op de Vijver woonden, zoals juffrouw Ada; maistresse, Jan Bardi; Schotsman, Geertien Cornelis; jongedochter en Thomas Russel; Engelse

soldaat onder capitein Schippon. Deze namen komen niet voor in het thuysgeltboek, dus deze mensen waren allen huurder. Het thuysgeltboek van 1648-1650 vermeldt onder anderen burgemeester Willem Hardevelt als eigenaar van één van de huizen, maar deze woonde er niet.

De gevonden beerput dateert uit het einde van de 17e tot de 19e eeuw. Het scherpst te dateren is het bordje met de beeltenis van stadhouder Prins Willem de Vijfde, zo rond 1780 (AW 9, zie de catalogus). Zou schoenmaker Otto de Vaal of Jan van Beneden dit gebroken hebben? In ieder geval zal ons gevonden afval ooit eigendom van één van de bovengenoemde mensen zijn geweest.

⁹ Eemlandse klappers nr. 9 (1619-1672) en 53 (1688)

Leer

3

Leer, van stukjes tot schoen

In de beerput werden in totaal 56 leerfragmenten aangetroffen, bestaande uit loop-, tussen- en binnenzolen, bovenleer delen en zoolrepen van schoenen. Het onderzoek naar de schoenen werd bemoeilijkt doordat de fragmenten slechts tot een aantal incomplete schoenen samen te voegen waren. Er ontbraken vele schoendelen. Mogelijk zijn enkele fragmenten in de put achtergebleven, maar

ze kunnen ook ooit hergebruikt zijn. Aan de hand van de beschikbare delen konden we desondanks tot een typebepaling komen, door gebruik te maken van specifieke type gebonden kenmerken, zoals hakken, zoolvorm, techniek, constructie en bovenleervorm.

Met zes fragmenten hebben we één bijna complete schoen kunnen reconstrueren (afb. 1).

1

Op basis van het aantal (loop-)zolen in de overige fragmenten waren er nog zeven andere afzonderlijke schoenen te herleiden.

Zes van de zolen hebben een lengte van gemiddeld 23,8 cm, een gangbare schoenmaat voor een volwassene in de 17e en 18e eeuw. De lengtes van de overige twee schoenen zijn enigszins afwijkend: één is met een lengte van 27,5 cm groot te noemen voor een schoen uit die tijd, de andere zool meet 14 cm en kan toegeschreven worden aan een kind (afb. 2).

Er zijn zes linker- en twee rechterschoenen. Omdat de zolen qua lengte en vorm niet overeenkomen, is er geen enkel paar te onderscheiden.

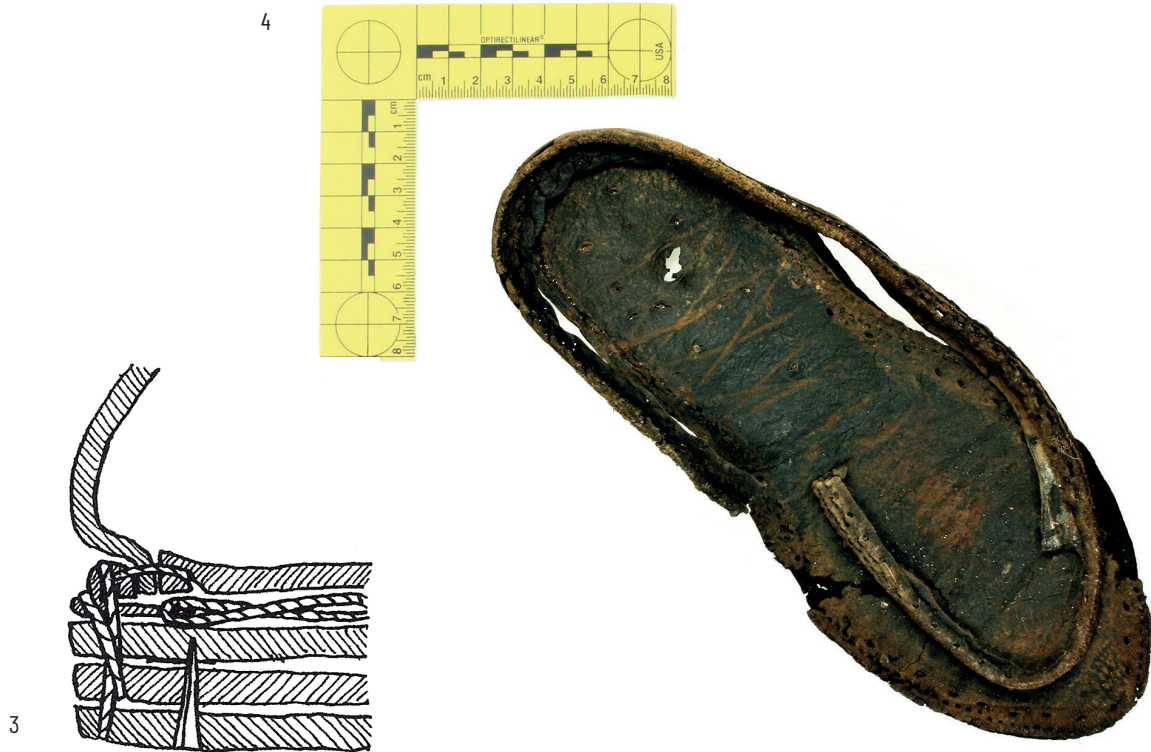
Alle schoenen zijn van hetzelfde type, dat in het algemeen als 17e eeuws aangemerkt wordt, of uit het begin van de 18e eeuw, met nog alle kenmerken van de 17e eeuw. Welke kenmerken dat zijn, kunnen we aan de hand van het nagenoeg complete exemplaar beschrijven.

Typerend voor dit model zijn de hak en de gespbandsluiting, met afneembare metalen gesp. Voor de 17e eeuwse schoen is de rechte zijnaad een dateringscriterium. Verondersteld wordt dat 18e eeuwse schoenen van dit type daarentegen een gebogen of haakvormige zijnaad hebben. De gesp bij dit exemplaar ontbreekt (mogelijk hergebruikt), de bevestigingsopeningen en de afdruk van de afneembare gesp zijn echter wel aanwezig. Het rechter hielblad met het riempje ontbreekt, evenals de onder de sluiting tot op de wreef doorlopende tong en de binnenzool. De buitenkant van de (rundleren) schoen heeft een suède-achtig effect, doordat het leer met de vleeskant naar buiten

is gebruikt. De schoen krijgt hierdoor een wat luxer uiterlijk.

De hak van de schoen is opgebouwd uit verschillende lagen leer, meestal werden hier stukjes afvalleer voor gebruikt. Door middel van houten pennen en een grove steek is de hak samen met de loopzool aan de schoen bevestigd (afb. 3).

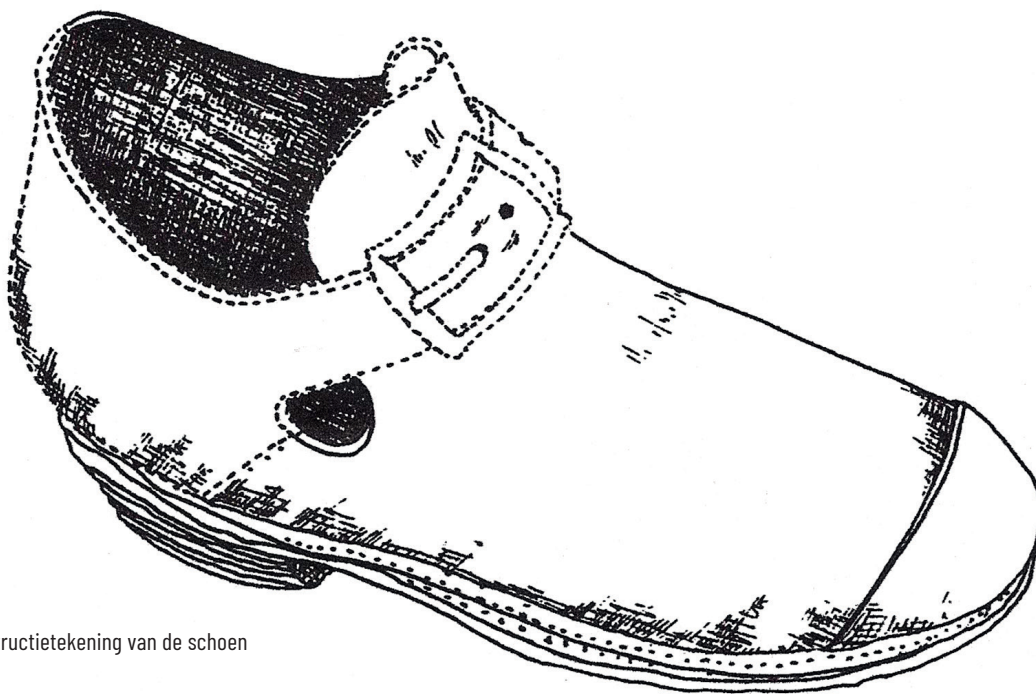
De tussenzool vertoont indrukken van diagonaal lopende spandraden, waarmee het bovenleer van de schoen in model werd gehouden (afb. 4).

Rond een slijtageplek op de neus zijn stiksels en een afdruk zichtbaar van een stuk leer dat ooit als reparatie over de oude neus is aangebracht. Deze zogenaamde overneus ontbreekt. Vermoedelijk heeft men ook een reparatie aan het loopvlak van de schoen uitgevoerd. De huidige loopzool is met onregelmatige grove steken van buitenaf en een extra aantal houten pennen aan de oorspronkelijke zool bevestigd (afb. 5). Het meest versleten gedeelte van de originele loopzool is echter weggesneden.

Zijn dit de weggegooiden schoenen van diverse bewoners? Men zou dan toch paren verwachten. Het lijkt aannemelijk dat we hier te maken hebben met de werkvoorraad van Jan van Beneden of van één van zijn voorgangers.

5

Reconstructietekening van de schoen

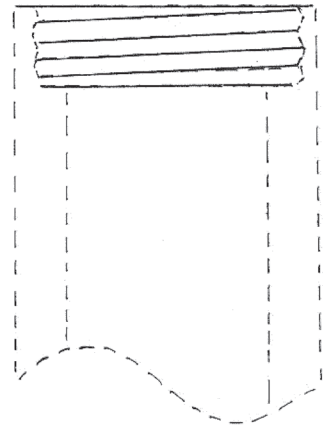
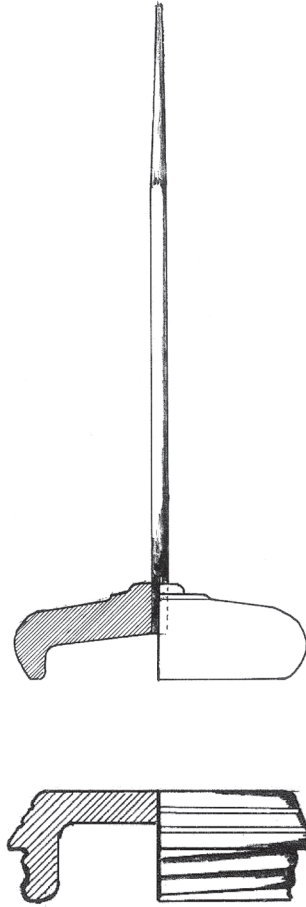
De vermaarde Schoenmaker, Cornelis Dusart, 1693 - 1697 (Bron: Rijksmuseum)

Houtvondsten

4

Reconstructietekening

Hout uit de beerput

Uit de vochtige onderste lagen werden enkele houten voorwerpen geborgen die hebben toebehoord aan één van de wevers of spinners uit de Vijver. Het is vrij bijzonder om hout te vinden, omdat dit meestal in het vuur gegooid werd, als het zijn nut had verloren. Allereerst een kantklosje van prunushout.

Verder troffen we een ronde voet aan met een gat erin, die herleid kon worden tot een spinklosstandaard, gemaakt van esdoornhout. Helaas is de huidige conditie van het materiaal erg slecht.

Het derde voorwerp is een beukenhouten dop met een schroefdraad aan de buitenkant, hoogstwaarschijnlijk een dop van een breinaaldenkoker.

Het botmateriaal

5

1

Dierlijke resten

De beerput bevatte diverse botresten, zodat we ons een voorstelling kunnen maken van wat er zoal aan vlees gegeten werd. Ook vis heeft op het menu gestaan, maar behalve wat graatjes hebben we geen herkenbare visresten aangetroffen.

In de losse bovengrond werden alleen runderbotten aangetroffen: een deel van een bekkenkam, een deel van een borstwervel, een scheenbeen en een voorpoot van een kalf. Het scheenbeen is van boven en onder afgezaagd en uitgehold, wat aangeeft dat men het merg heeft gebruikt. Ook uit de bekkenkam is merg gewonnen.

In de bovenste 50 cm kwamen resten van volwassen runderen (11), kalfje (1), biggen (2) en kip (1) tevoorschijn. Aan het kippenbot is door mensen gekloven, de rest vertoont snij- en haksporen. Bij het verder verdiepen tot aan de echte beerlaag werden resten van rund (9), paard (2), varken (1) en hond (1) gevonden. Alle runderbotten laten weer snij- en haksporen zien. Het varkensbot vertoont naast haksporen ook knaagsporen van scherpe tanden, waarschijnlijk hondenvraat. De paardenresten bestaan uit één kies uit de bovenkaak en een teenkoot, beide zonder sporen van bewerking. Op het hondenbot (scheenbeen) zit een snijspoor. Met welk doel dat is aangebracht (slacht? leergebruik?) valt niet te achterhalen.

De beerlaag bevatte runder- (7), kalfs- (1), paarden- (2),

varkens- (1), schapen- (1), lams- (3) en kippenbotten (1). Bovendien vijf mosselen en een otterschelp (tweekleppige zeeschelp). De meeste botten vertonen weer snij- en haksporen, een runderschouderblad is zodanig bijgesneden dat dit niets met de slacht te maken lijkt te hebben, maar eerder met het vervaardigen van een gebruiksvoorwerp, nu dus een halffabrikaat (afb. 1).

Een gewrichtskop van een paardenbot is ook aangevreten door een hond.

Direct naast de beerput werd bij het verdiepen eveneens dierlijk materiaal aangetroffen: rund (4), big (2), eend (1) en drie kattenbotjes (een ellepijp, een rechterspaakbeen en een middenvoetsbotje). Ook deze botten, behalve die van de kat, vertonen slachtsporen.

Het ligt voor de hand om de snij- en haksporen toe te schrijven aan het werk van één van de slaggers, die er ooit gewoond heeft.

Kleipijpen

6

De kleipijpfragmenten

In de beerput zijn 33 kleipijpfragmenten aangetroffen. Gezien het aantal geborgen pijpenkoppen heeft de beerput minstens tien pijpen bevat, die geen van alle geheel konden worden gereconstrueerd. De pijpen zijn onderzocht, waarbij ouderdom en verdere bijzonderheden zijn genoteerd.

De kleipijp werd in Nederland geïntroduceerd omstreeks het jaar 1600. De tabak moest worden geïmporteerd uit de Amerikaanse staat Virginia en was daardoor erg duur. Dit is terug te vinden in de pijp: de ketel was in die tijd erg klein. De steel was dik en werd pas in de 18e eeuw dunner toen de techniek van de kleibereiding verbeterd was. De bolvormige en kleine ketel veranderde in een trechtvormige ketel die steeds slanker en groter werd. De pijp uit de tweede helft van de 17e eeuw had een eivormige ketel en een symmetrische vorm. De ketel werd geleidelijk aan steeds groter en kreeg in de loop van de 19e eeuw haar grootste omvang. Ook werd de ketel steeds meer rechtopstaand aan de steel bevestigd.

Kleipijpen werden in veel steden gemaakt zoals Gouda, Utrecht, Gorinchem, Schoonhoven en tal van andere plaatsen. In Gouda werd in 1660 een Pijpenmakersgilde opgericht. Uit geschreven bronnen is bekend dat ook in Amersfoort kleipijpen gemaakt zijn. Tenminste drie pijpenmakers uit de 17e eeuw zijn ons bekend: Wouter Jansz. van Eck, Cornelis Cornelisz. van Asch en Rebecca Thonis.

Er zijn echter nog geen pijpen opgegraven die aan hen toegeschreven kunnen worden.

In 1739 protesteerden de Goudse pijpenmakers tegen de vervalsing van hun merken in onder andere Schoonhoven, Utrecht, Alphen aan den Rijn en Gorinchem. Een jaar later werd vastgesteld dat de Goudse pijpenmakers op de zijkant van de hiel het wapen van Gouda mochten plaatsen. Veel pijpen uit de eerste helft van de 18e eeuw hebben een kleine hiel en een hielmerk ontbreekt. Om toch verschillende mallen te kunnen onderscheiden, werden op de zijkant van de hiel kleine tekenjes geplaatst, bijvoorbeeld stippen, (pijp 5) sterretjes of maansikkels. Ook werden gedurende de 17e en 18e eeuw geabstraheerde Tudor rozen, bestaande uit een cirkel van stippen op de zijkant van de ketel gezet (pijp 3).

De pijpen uit de beerput zijn gedateerd aan de hand van twee methoden, beide van Duco.^{1 2} De eerste methode bestaat uit het onderzoek naar de op sommige pijpen voorkomende hielmerken die door de pijpenmakers op de onderkant van de hiel zijn gezet. Elke pijpenmaker had zijn eigen merk in de vorm van een figuur, cijfer of letter(s). In het laatste geval betrof het de initialen van de pijpenmaker. In de archieven zijn veel van deze merken bewaard gebleven, waardoor vrij nauwkeurig kan worden vastgesteld in welke tijd en door wie een pijp gemaakt is.

De tweede, de deductieve dateringsmethode is de meest betrouwbare methode om Nederlandse kleipijpen te determineren. Hiermee wordt gedateerd aan de hand van meerdere op de pijp zichtbare kenmerken evenals de vorm en afmetingen. Deze kenmerken zijn terug te vinden in een door Duco opgesteld schema. Niet alle hielmerken van de pijpen uit de beerput konden worden teruggevonden. Sommige waren zo slecht zichtbaar dat de voorstelling niet te interpreteren was.

Pijp 1 is vervaardigd omstreeks 1640-1660. Op de steel staat als versiering een Franse lelie. Deze werd veel gebruikt in de 17e eeuw. Het hielmerk is beschadigd.

1

¹ Duco 1982

² Duco 1987

2

Pijp 2 dateert van de eerste helft van de 18e eeuw. Het hielmerk is niet in de boeken gevonden.

Pijp 3 heeft een trechtervormige ketel en is voorzien van een zijmerk: een zesbladige roos. De pijp moet omstreeks 1700-1750 vervaardigd zijn.

3

Pijp 4 heeft een puntvormig hielkje en een trechtervormige ketel met een zijmerk: het getal 19 met daarboven een parelkroon. Dit merk werd gebruikt van 1729 tot 1803 en het type kroon kwam voor in de periode 1700-1740. De pijp heeft geen hielmerk en dateert van 1729-1740.

4

5

Pijp 5 heeft een trechtervormige ketel en een puntvormig hielkje met op de zijkant twee stippen. De pijp is vervaardigd in de eerste helft van de 18e eeuw.

Pijp 6 heeft een vol ovale ketel en is vervaardigd in de periode 1750-1820. Op de zijkant staat het wapen van Gouda, het hielmerk is onleesbaar.

6

Pijp 7 dateert van 1800 en heeft een onleesbaar hielmerk (niet afgebeeld).

Pijp 8 is vervaardigd in de 19e eeuw. Het hielmerk, de letter D, was in gebruik van 1682-1881. Ook deze pijp heeft als zijmerk het wapen van Gouda. De ketel staat vrijwel haaks op de steel.

Pijp 9 heeft een trechtervormige ketel die is voorzien van een zijmerk: 18 gekroond, met een P. De pijp dateert van 1700-1740.

8

9

Pijp 10 heeft een trechtervormige ketel met een puntvormig hielkje. Datering 1700-1750 (zie foto pagina 32).

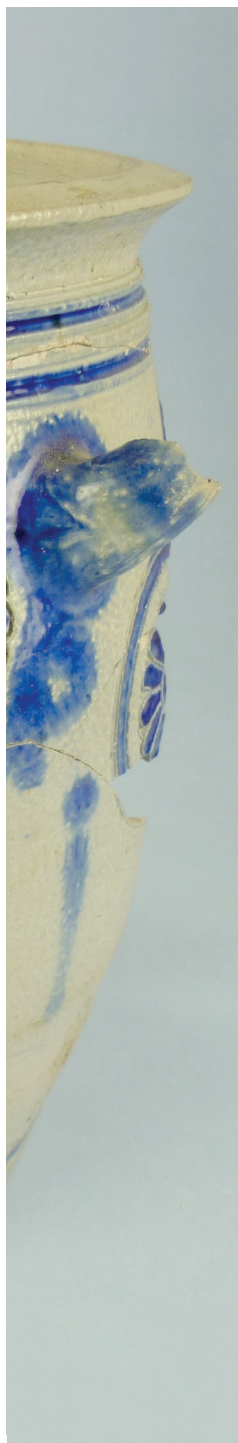
Het onderzoek heeft de volgende dateringen opgeleverd: 17bc (1 x), 18A (6 x), 18B-19A (1 x) en 19 (2 x). De meeste stammen dus uit de 18e eeuw, de tijd dat roken algemeen ingeburgerd was.

Roker met een pijp in de hand, Carel de Moor (II), naar Godfried Schalcken, 1665 - 1738 (Bron: Rijksmuseum)

Aardewerk en 7 bouwkeramiek

Over het algemeen wordt van alle materiaalsoorten aardewerk het meest gevonden tijdens opgravingen. Niet zo verwonderlijk, want het werd veel gebruikt en dus veel gebroken. Ook in vroeger tijden had men potten en pannen nodig voor de bereiding en opslag van voedsel. In de loop der eeuwen kwam er steeds meer diversiteit in voorwerpen en vanaf de late middeleeuwen vinden we in de meeste Nederlandse steden kook- en voorraadpotten, bakpannen, vetvangers, borden, deksels, kannen en kruiken. In de late 15e en 16e eeuw ging men vergieten/lekschalen, komforen, koppen en olielampen gebruiken, evenals spaarpotten, steelkommen en vuurtesten. Ook gebruikte men aardewerk voor de eigen verzorging, zoals pispotten en zalfpotten. In de 17e eeuw kwamen er per vorm meer specifieke functies in zwang zoals bijvoorbeeld van de kom papkommen, beslagkommen, kommen om in te melken enz.

Ook de soorten aardewerk werden meer divers in de loop der tijd. Bakte men in Nederland in de middeleeuwen slechts grijs aardewerk, vanaf de late 14e eeuw kwam daar rood baksel voor in de plaats. In Duitsland vervaardigde men al sinds de middeleeuwen het zogenaamde steengoed, met als groot voordeel dat dit op hoge temperatuur gebakken kon worden en daardoor waterdicht was. In de 16e eeuw volgde witbakkend aardewerk en in de 17e eeuw ging men, vooral in Delft, met de vervaardiging van faïence (Delfts Blauw) het Chinese porselein imiteren. Vanaf halverwege de 18e eeuw kwam de industrialisatie op gang. Eerst

in Engeland, waar men machinaal aardewerk leerde maken. Het werd niet meer gedraaid, maar in mallen vervaardigd. Wedgwood is wel de bekendste producent uit die tijd. Dit mooie en relatief goedkope aardewerk werd in grote hoeveelheden naar het Europese vasteland verscheept, waardoor onder andere de Delftse producenten de concurrentiestrijd dreigden te verliezen. Bovendien kwam de Europese porseleinvervaardiging op gang. Actie was geboden en in 1836 begon Petrus Regout, wiens ouders in Maastricht al een groothandel hadden in Engels aardewerk en Frans kristal en porselein, een fabriek voor beschilderd aardewerk. Meer bedrijven hebben fabrieken gehad in Limburg, maar Regout was en bleef de grootste.

Er was dus relatief veel aardewerk in een huishouden aanwezig en als er iets brak, gooide men dat weg over het erf, begroef het in een afvalkuil of gooide het in een beerput, als die er was. Inzamelen van afval gebeurde in Amersfoort wekelijks al vanaf de 15e eeuw¹, maar kennelijk werd niet al het vuilnis via de officiële weg afgevoerd.

Van het opgravingsvlak en bij het verdiepen van de sporen werden scherven geborgen uit de 13e t/m 19e eeuw. Naast de beerput vonden we bodems van grijsbakkende kannen en potten en verder wat onbewerkt steengoed, alles uit de 14e of 15e eeuw.

¹ Clazing 2007

1

De oudste 3 scherven die van het oppervlak geraapt werden, waren van zogenaamd proto- en bijna steengoed uit de 13e eeuw, waarschijnlijk daar terechtgekomen met een grondophoging.

De beerput bevatte het meeste aardewerk (afb. 1). Er leek een gelaagdheid in te herkennen en logischerwijs verwacht men in de bovenste laag het jongste materiaal. Inderdaad vond men onder andere delen van twee vuurtestjes uit de 19e eeuw, maar ook scherven van een olielampje en pootjes van kookpotten (grapen), alles uit het begin van de 17e eeuw. Uit de onderste laag kwam, naast 17e eeuwse scherven, ook iets jonger materiaal tevoorschijn, een kopje (AW27) uit de eerste helft van de 18e eeuw. In de tussenliggende lagen dateerden alle vondsten uit de 17e tot in de 19e eeuw.

Scherven op het oppervlak net buiten de put bleken tijdens het puzzelen aan voorwerpen uit de put te passen. Tussen het funderingspuin van de westmuur trof men bovendien een ingraving aan met niet alleen een theepot en dekseltje (AW17 en 18) uit de 18e of 19e eeuw, maar ook met een deel van het faiencebord (AW5) dat paste aan scherven uit de beerput. Daarvoor konden we geen verklaring vinden. Geheel achterin het terrein werden uitsluitend 19e eeuwse scherven gevonden, die we konden plakken tot een pispot, een kop en een theepot, alle gemaakt in de fabriek van Petrus Regout uit Maastricht (afb. 2 AW6, 7 en 13).

De aardewerken voorwerpen uit de beerput zijn gebruikt voor eten, drinken, het bewaren en bereiden

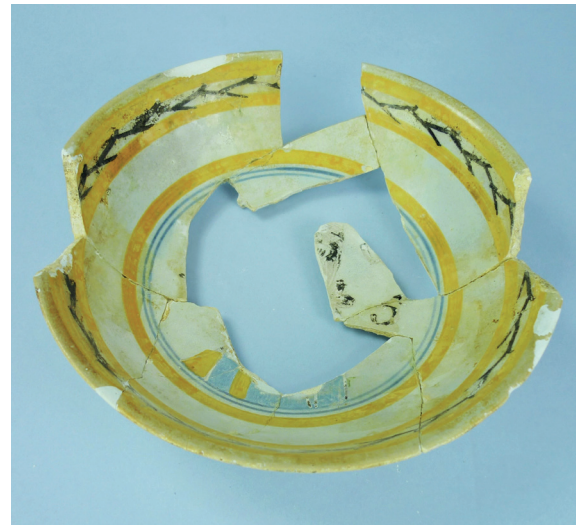

2

van voedsel en voor persoonlijke verzorging, zoals de zelfpotjes en de ondersteek.

Een bijzonder voorwerp (AW9) is een bordje met, helaas nog alleen herkenbaar aan zijn pruiik, de afbeelding van prins Willem de Vijfde, die in 1766 stadhouder werd (afb. 3).

Van een tweede exemplaar vonden we alleen een rand. In de late 18e eeuw ontstonden er scherpe tegenstellingen tussen de prinsgezinden en de republikeinen die meer democratie eisten en een eind wilden maken aan de regentencultuur. Men kon zijn voorkeur laten blijken door bijvoorbeeld serviesgoed te gebruiken met afbeeldingen van de prins of een oranjeboompje, en, bij republikeinse

3

voorkeur, met afbeeldingen van de vrije maagd, de keeshond of de Bataafse leeuw.

De prins had in 1785 de regeringsstad Den Haag al verlaten en woonde toen, steeds voor korte periodes, in Apeldoorn, Nijmegen en zelfs, in 1787, in Amersfoort.

Een vergelijkbaar bordje uit de archeologische collectie Vlaardingen, ook gevonden in 1990.

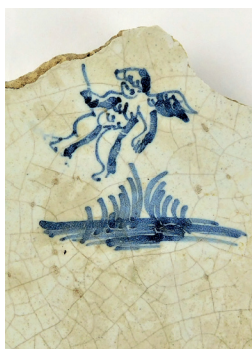
Eind 1787 werd bij 'Goejan Verwellesluijs' zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen aangehouden, die incognito naar Den Haag wilde reizen. Een Pruisische legermacht schoot daarna te hulp en de prins werd weer wat steviger in het zadel geholpen, maar in 1795 eindigde definitief zijn stadhouderschap met de inval van de Fransen. Het propaganda aardewerk werd dus tussen 1766 en 1795 vervaardigd.

Alle voorwerpen die na zorgvuldig puzzelen compleet genoeg waren om te lijmen en te restaureren vindt men in de catalogus afgebeeld.

Bouwkeramiek

Ook bouwkeramiek is verzameld uit de put, stukken dakpan, baksteen, twee 'Delftse' tegelfragmenten en een fragment van een haardpotplavuis.

De tegels zijn met wit (tin-)glazuur bedekt met daarop in kobaltblauw eenmaal een engeltje, de tweede vertoont een landschap. Het engeltje (afb. 4) lijkt een amor of cupido (gevleugelde jongen met pijl en boog) te zijn. De pijl is hier verworpen tot een streep en zijn boog is weggelaten. Kleine mollige kinderfiguren met of zonder vleugels, musicerend of met elkaar spelend, worden putto of cherubijntje genoemd. Men ziet ze in de 17e en 18e eeuw veelvuldig afgebeeld op schilderijen en als stucwerk op wanden en plafonds van herenhuizen. Vaak worden de benamingen door elkaar gebruikt.

4

5

Het landschap op de tweede tegel (afb. 5) is een veel voorkomend tafereel dat talloze variaties kent. In de hoeken zijn kleine indrukken te zien van spijkertjes. Deze werden veroorzaakt door een houten plankje met spijkers op twee of meerdere hoeken. Zo'n

plankje werd op de tegel gedrukt tijdens het snijden om de klei plat te houden en om het juiste, steeds gelijke formaat te verkrijgen. Eromheen zijn kleine beschilderingen aangebracht, de zogenaamde hoekmotieven. De oudste bestaan uit Chinese decoraties (het Wan Li motief), Franse lelies of de zogenaamde ossenkopjes (gestileerde gedraaide horentjes), alle uit het tweede en derde kwart van de 17e eeuw. Iets later, tot aan het eind van de 17e eeuw zien we spinnenkopjes, een motief van een wisselend aantal stipjes door dunne lijntjes met elkaar verbonden. Aan het eind van de 17e en in de 18e eeuw worden de hoekdecoraties steeds meer weggelaten. Ook de spijkerafdrukken verdwijnen dan, vermoedelijk door verbeterde productietechnieken.

Hoewel de naam anders doet vermoeden, hoeven deze tegels niet in Delft gemaakt te zijn. In de 17e eeuw zijn behalve in Delft ook in onder andere Friesland en Utrecht tegelbakkerijen actief geweest.

Niet alleen door de verschillende hoekmotieven maar ook door de dikte kan men de ouderdom bepalen. De vroegste tegels, dan vaak nog veelkleurig, zijn wel twee centimeter dik. De 'Delftse' waren aanvankelijk ruim één centimeter dik, maar in de loop der jaren worden ze steeds dunner en in de 19e eeuw is dat nog maar een halve centimeter. Ze werden in huis aangebracht achter een open haard, bij een gootsteen of langs de plinten, plekken die snel vuil werden. Door hun gladde en harde oppervlak waren ze makkelijker schoon te houden dan de witgekalkte muren. De afmetingen van

onze exemplaren zijn ongeveer 12 x 12 x 1 cm.

Een haardpotplavuis is een vloertegel met daarin een rond gat, die samen met andere plavuizen of baksteentjes in een stookplaats aangebracht werd, om de daaronder ingegraven aspot te bedekken. Soms wordt bij opgravingen zo'n pot ook wel net vóór de stookplaats gevonden. Door het gat schoof men de vaak nog smeulende resten in de pot en op de opening kwam dan een deksel of een ander plat voorwerp te liggen, om zo brand te voorkomen. Deze plavuizen zijn vanaf de 15e eeuw tot in de 19e eeuw in gebruik geweest. De afmetingen zijn meestal 21 x 21 x 3 cm. Ons fragment (afb. 6) vertoont duidelijk roetsporen op de holte. Verder is er op beide vlakken wat mortel

6

aanwezig, hetgeen kan duiden op hergebruik in een andere constructie. De haardpotplavuizen werden namelijk nooit vastgezet in een haard, omdat men de aspot regelmatig moest kunnen legen. Bovendien had de mortel dan vooral op de zijkanten aanwezig moeten zijn, maar daarop is niets aangetroffen.

De glasvondsten

8

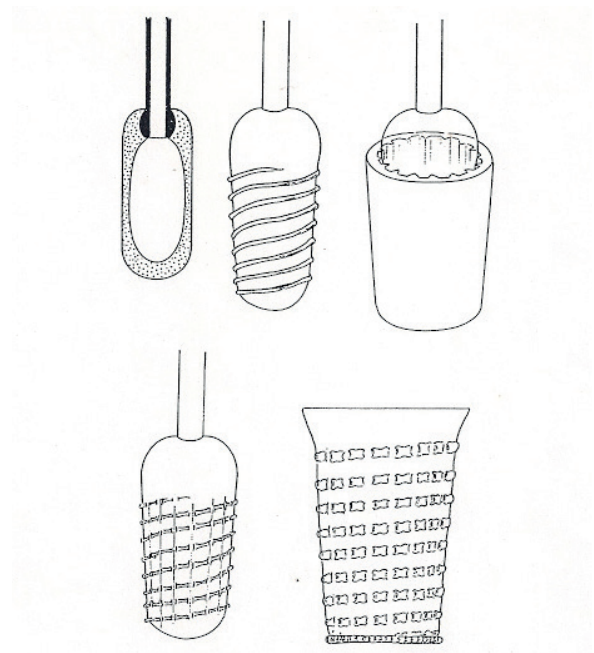
De beerput heeft een kleine hoeveelheid glasfragmenten opgeleverd. Een deel daarvan werd gevonden in de 50-60 cm dikke beerlaag die nog onderin de put aanwezig was. De glasscherven uit deze laag behoorden allemaal tot drinkglazen. Hieruit kon alleen een roemer in z'n geheel worden gereconstrueerd (afb. 1).

Deze Roemer is gemaakt van lichtgroen glas. Met een cilindrische schachtdiameter van 5 cm, een maximale kelkdiameter van $\pm 8,5$ cm en een hoogte van 18 cm behoort deze tot de grotere exemplaren in zijn soort. Mede door de hoge voet van gewonden glasdraden kunnen we deze roemer dateren in de tweede helft van de 17e eeuw.

Roemers kwamen vanaf ongeveer de tweede helft van de 16e eeuw in diverse vormen voor, maar halverwege de 17e eeuw bereikte de ontwikkeling van dit wijnglas zijn hoogtepunt. Ze werden toen in zeer grote hoeveelheden geproduceerd in Duitsland, met ons land (de Republiek) als belangrijkste afzetgebied. Overigens zijn ze ook in ons land gemaakt, onder andere in het laatste kwart van de 17e eeuw in Groningen. Maar daarbij ging het waarschijnlijk niet om grote aantallen.¹

Na het einde van de 18e eeuw ontkwam ook de roemer niet aan een, geleidelijk verlopende, nieuwere vormgeving. Ze werden vanaf dat moment soms ook van blank glas gemaakt.²

Andere glasscherven uit de beerlaag behoorden tot tenminste drie bekerglazen, zogenaamde wafelbekers (afb. 2). Dit type komt in de 17e eeuw algemeen voor. De naam is afgeleid van het wafelvormige patroon op de wand. Tijdens het blazen werd een glasdraad spiraalsgewijs om de hete glasbel gelegd. Daarna werd deze in een mal, die aan de binnenzijde verticale ribbels had, verder uitgeblazen. De glasdraden werden daarbij door de ribbels van de mal in stukjes gedeeld (zie onderstaande tekening).

tekening: H. Henkes

¹ Henkes en Stam 1988, p.195

² Henkes 1994, p.304

De drie herkenbare wafelbekers zijn iets verschillend van vorm. Eén is gemaakt van zeer licht honingkleurig glas. De wand loopt licht conisch uit en heeft een uitbuigende rand. Een voetfragment dat is voorzien van een geribde voetring (een geribde glasdraad rond de bodem), kan hierbij behoren aangezien kleur en verwerkingssporen precies hetzelfde zijn. De hoogte van de beker is niet meer precies te bepalen, maar zal 11-12 cm zijn geweest.

Een tweede is van helder kleurloos glas, evenals een mogelijk bijbehorend bodemfragment. De beker loopt iets conisch uit en heeft eveneens een uitbuigende rand. Het bodemfragment is in het midden hoog opgeduwd en heeft een gladde voetring. De hoogte zal ongeveer 10 cm zijn geweest. De derde wafelbeker lijkt veel op de vorige, maar heeft een minder sterk uitbuigende rand en is iets groter.

Tenslotte kwamen uit de beerlaag nog enkele fragmentjes lichtgroen glas, die mogelijk van een roemer zijn, en een scherf van een wijnfles. Deze paste aan één van de scherven die werd gevonden in de laag van 50 cm dik, direct boven de beerlaag. Uit deze zelfde laag kwam de complete bodem met een deel van de wand van een ander bekertype te voorschijn. Het gaat om een licht conische beker van zeer lichtgrijs transparant glas, ook uit de 17e eeuw. Het bewaard gebleven deel hiervan, tot ca. 3,5 cm vanaf de bodem, heeft een gladde wand. De bodem is 2 cm opgestoken en de voet heeft een gladde voetring.

2

De overige glasresten kwamen uit de ± 50 cm dikke verstoorde bovenlaag. Bij de fragmentjes vlakglas bevonden zich een vrijwel compleet ruitje van groen glas, 13 x 8 x 0,3 cm en een half ruitje van 8 x 6 cm, eveneens van groen glas en met dezelfde dikte (afb. 3). Dit soort ruitjes, aan de randen met een gruiseliger afgeknabbeld om goed in de loodvatting te passen, is al vanaf de 14e eeuw bekend, en de vorm laat zien hoe onze ruiten aan hun naam gekomen zijn. Gezien de vindplaats en de overige vondsten op het terrein mag worden verondersteld dat het hier gaat om 17e-19e eeuwse exemplaren.

3

Ook troffen we een klein in een mal geblazen flaconnetje aan, een reukwaterflesje (afb. 4). Aan beide zijden is in lijntechniek een afbeelding gegraveerd van een opengewerkte bloempot met een plant (granaatappel). De zijkanten zijn gefacetteerd en de bodem is vlak.

Een ogenschijnlijk niet zo interessante vondst vormen drie bodems van wijnflessen uit de 18e eeuw. Het aardige van deze bodems is dat ze alle drie voorzien zijn van een verschillend pontilmerk. Een pontilmerk is de plek waar de glasblazer met een hechtijzer of pontil-ijzer de bodem van de fles tijdens het vormen naar binnen duwt, aldus de 'ziel' vormend, zodat de fles goed kon blijven staan en om tevens tot de juiste inhoudsmaat te komen. Werde de gewenste vorm (deuk) bereikt, dan werd het hechtijzer van de ziel los getikt, hetgeen een zichtbaar 'litteken'

4

achterliet. Dit pontilmerk komt overigens niet alleen voor op flessen, maar ook op drinkglazen (afb. 5). Het hechtijzer bestond uit een massief ijzeren staaf. Het uiteinde, waarmee de bodem van het glas werd opgeduwd, kon diverse vormen hebben, zoals meerpuntig, streep- of cirkelvormig, rechthoekig of vierkant. Ook kon de ziel nog eens extra worden gevormd door middel van korte botte

5

ijzeren staven. Die werden er dan in rondgedraaid, zodat een vrij diepe en regelmatig conische ziel ontstond. De gevonden bodems zijn respectievelijk met een afgeplat hechtijzer (zoals van een platte schroevendraaier), met een rond uiteinde en met een puntig hechtijzer opgeduwd.

De verschillende pontilmerken geven aan dat de flessen waarschijnlijk zijn vervaardigd door verschillende glasblazers. Dit wil echter niet zeggen dat ze ook uit drie verschillende glasblazerijen komen.

Wellicht kan een voorgenomen onderzoek nog eens uitwijzen in hoeverre we te maken hebben met lokale of regionale productie. Een flessenhals,

die zeer waarschijnlijk tot één van deze bodems heeft behoord, heeft een vrij slordig aangebrachte glasdraad vlak onder de mond. Dit is een kenmerk van een continentaal vervaardigd product. De veel voorkomende importflessen uit Engeland hadden een hoekige glasdraad.

Buiten de beerput werden op het terrein nog enkele andere glasvondsten gedaan.

Ten eerste een in een mal geblazen potje van transparant glas met een lichte blauwzweem en een iets weggeslepen pontilmerk (afb. 6). Op de wand zitten nog restjes van een etiket. Het werd gevonden

op 50-100 cm onder het maaiveld, zonder enige context. Een gegeven is dat na ±1870 de pontilmerken nagenoeg verdwenen omdat het glaswerk steeds meer fabrieksmatig werd vervaardigd. Voorlopig lijkt een datering in de 19e eeuw gerechtvaardigd.

Verder, ook in losse context, een fragment van een flesje met een Davidsster waarop in reliëf de letters C.R.D. (afb. 7). De betekenis is ons tot nu toe onbekend.

In Rhenen werd enkele jaren geleden in de Heerenstraat een kleine hoeveelheid glaswerk aangetroffen, waaronder een flesje met Davidsster, echter zonder letters, met op de achterzijde maatstreepjes. Deze glasvondst bevond zich in een dichtgestorte kelder, waarboven al vóór 1850 een drogisterij werd gevestigd.³ Veel van dit glaswerk

was door hitte vervormd, waarschijnlijk tijdens het in vlammen opgaan van het pand in de oorlogsdagen van 1940, toen bijna de gehele binnenstad van Rhenen werd verwoest. Op grond van de archivalische gegevens kon de datering van het Rhenense flesje bepaald worden op 1850-1940.

Uit de waterput kwam een zeskantig au-de-cologneflesje met cilindervormige hals (afb. 8) tevoorschijn dat gedateerd kan worden in de 18e of 19e eeuw.

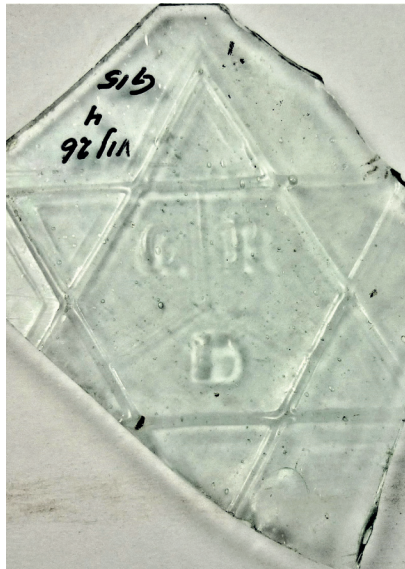
Tenslotte vonden we tussen het puin in de westmuur fragmenten van vier medicijnflesjes en scherven van een olielampenkap van wit glas, uit de 19e eeuw.

³ Schriftelijke mededeling van J. Th .M. Mom te Rhenen

6

7

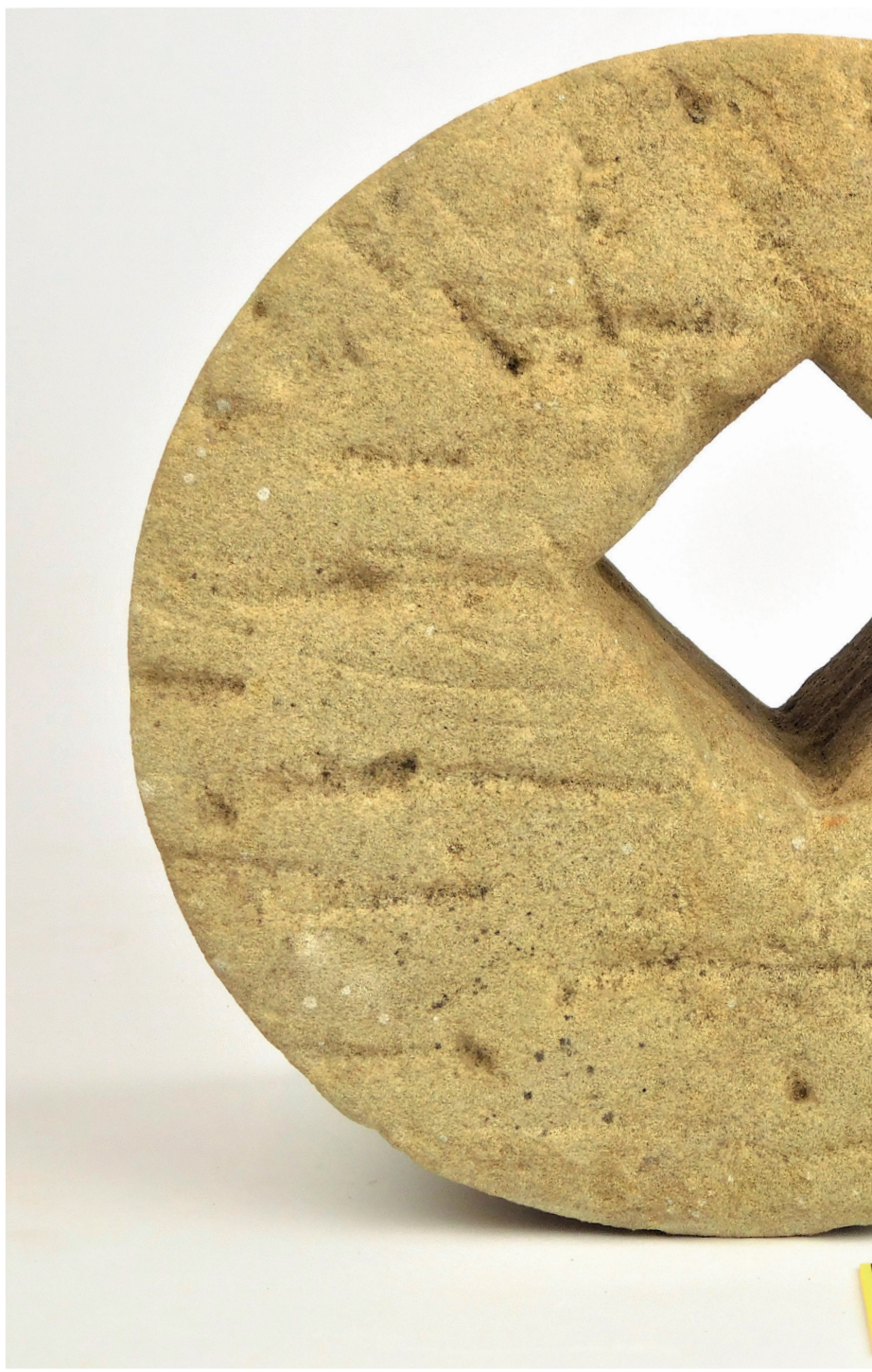

8

De molensteen

9

Middenop het oppervlak van het terrein werd een kleine maalsteen aangetroffen met een diameter van 16 cm.

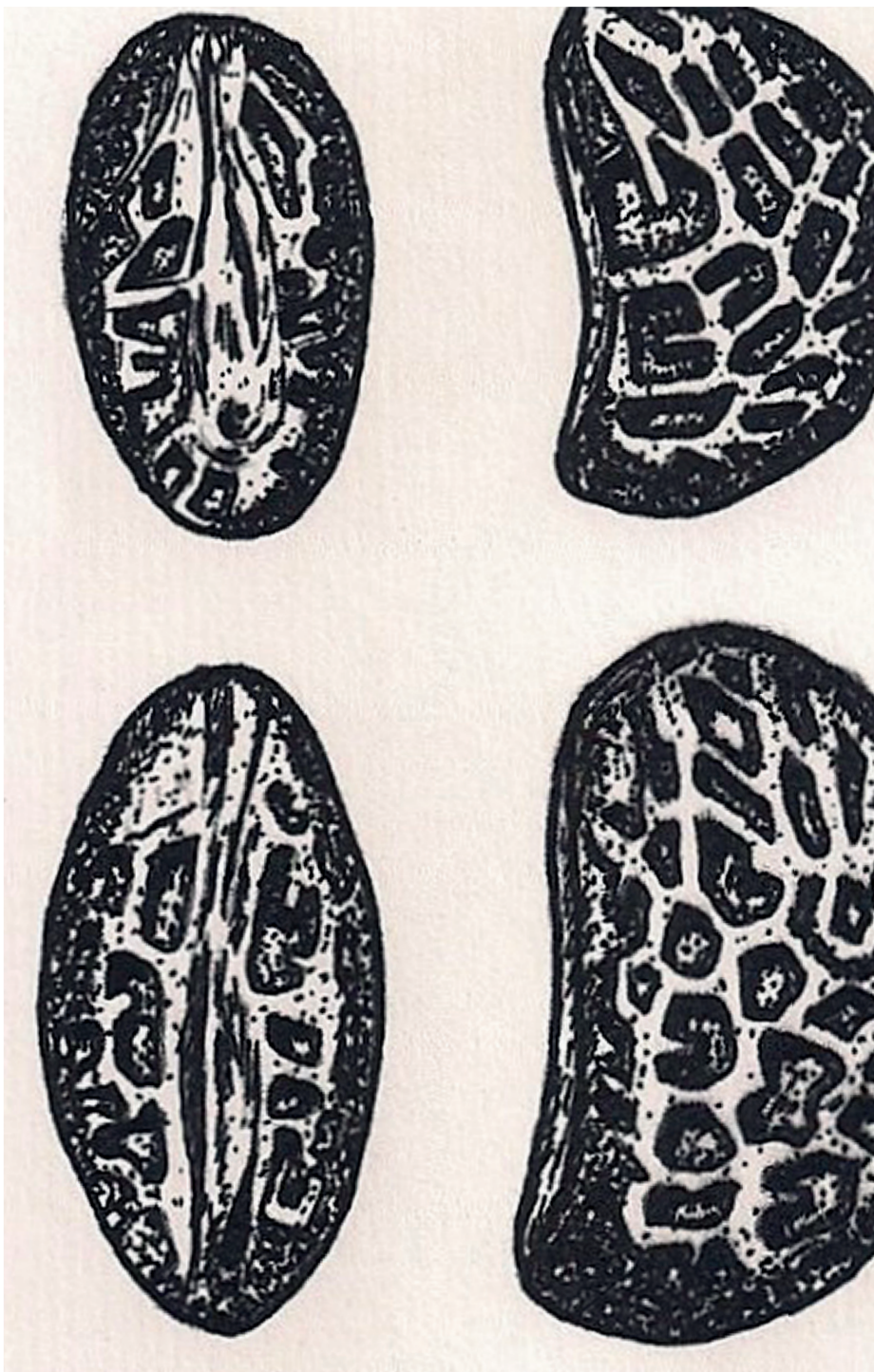
De boven- en onderkant vertonen geen gebruikssporen, de zijkant wel. Deze steen moet dus als kantsteen, rollend over de zijkant, gebruikt zijn. Voor een doorsnee molen een klein formaat, maar in oliemolens, voor het malen van oliehoudende zaden zoals lijn- of koolzaad, kwam dit type wel voor. Men ziet ze tegenwoordig soms nog bij olijfperserijen in bijvoorbeeld Griekenland.

Het vierkante gat zit decentraal. Is deze steen na gebruik in een oliemolen gebruikt als slijpsteen, waardoor hij éézijdig is afgesleten?

Zaden en pitten

10

Beerputten en soortgelijke afvalplaatsen vormen bij het onderzoek naar het voedsel van de mensen een rijke bron van informatie.

Van dat voedsel passeren allerlei moeilijk of niet verteerbare resten het darmkanaal, zoals pitten, zaden en zemelen, die in de putten teruggevonden worden. Het milieu in beerputten is door het fosfaat-, kalk- en vochtgehalte, alsmede de vergaande afsluiting van zuurstof meestal zodanig, dat deze resten goed geconserveerd zijn. Soms treft men er ook nog resten van de plaatselijke begroeiing in aan. Plantaardig voedsel als bladgroenten, uien en bieten vergaan meestal volledig, daarvan vinden we alleen in uitzonderlijke gevallen iets terug. Ook peulvruchten, bijvoorbeeld erwten en bonen, laten zich zeer moeilijk of niet terugvinden.

Een beerput die lang in gebruik was, werd soms meer dan eens geleeagd, zodat het kan gebeuren dat veel materiaal aan onze waarneming onttrokken is. Het is dan ook zaak om bij bemonstering ook om die reden te letten op eventuele gelaagdheden en daar dan afzonderlijke monsters van te nemen.

Overigens is het voor een goed inzicht in het totale consumptiepatroon van belang, dat naast het botanisch materiaal ook andere (macro)resten (slachtafval, visresten e.d.) worden onderzocht. Vanzelfsprekend is het noodzakelijk dat het onderzochte monster gedateerd kan worden.

De beerput van Vijver 26 bleek voor een flink deel te zijn gedempt met zand, grof puin, mortel en een hoeveelheid scherven. De onderste laag van de putvulling bleek te bestaan uit een 50-60 cm dikke laag 'zuivere' beer. Uit deze laag is een groot monster van ca 20 liter genomen.

Het doel hiervan was om via botanisch onderzoek meer te weten te komen over het plantaardig voedsel van de mensen, die deze afvalplaats destijds hebben gebruikt. Ten tweede om zo mogelijk informatie te verkrijgen over de in die tijd aanwezige planten of bomen in de directe omgeving en ten derde om zo weinig mogelijk kleine en kwetsbare resten (planten, aardewerk, glas, bot enz.) en eventuele complete voorwerpjes verloren te laten gaan.

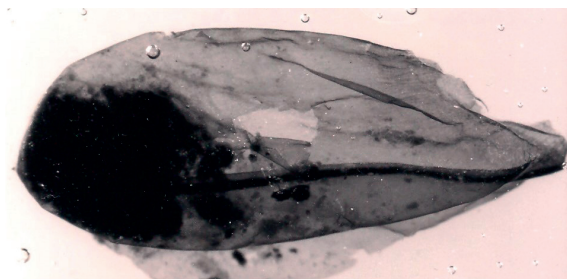
Door wateroverlast en het niet kunnen waarnemen van enige stratigrafie in de onderste laag werd volstaan met één totaalmonster. Van dit monster is één liter gebruikt voor het botanisch onderzoek. Dit is gezeefd over drie zeven met een maaswijdte van 1, 0,5 en 0,25 mm. Het uitzoeken en determineren van botanische monsters neemt veel tijd in beslag. Als daarbij op een bepaald moment blijkt dat er geen of vrijwel geen nieuwe soorten meer worden gevonden kan, afhankelijk van het belang van het vondstcomplex, na enige tijd het uitzoeken worden beëindigd. Er is dan meestal wel een representatief beeld ontstaan van het aanwezige materiaal. Ook van het beermonster uit de Vijver is van alle drie de fracties een gedeelte onderzocht met een

stereomicroscoop. Van de 1 mm-fractie (380 ml) is uiteindelijk 25 ml onderzocht; van de 0,5 mm-fractie (465 ml) 40 ml en van de 0,25 mm-fractie (220 ml) 10 ml. Verkoolde plantenresten/zaden werden daarbij niet aangetroffen. De resultaten zijn in de tabellen weergegeven. Van bepaalde soorten waren ook zeer veel fragmenten aanwezig, die niet konden worden geteld in aantallen. In de tabellen is dat aangegeven met + of ++.

Voor een goed overzicht is het materiaal gesplitst in twee groepen, namelijk de planten die door mensen zijn gebruikt of gegeten (verzameld/ingevoerd/gekweekt) en planten die in de omgeving voorkwamen (wilde planten). Groep 1 is verder ingedeeld naar gebruik, groep 2 naar de natuurlijke groeiplaats.

Meelvruchten/granen

Fragmenten van graankorrels (afb. 1) en zemelen (zaadhuidjes) werden in grote hoeveelheden aangetroffen. De telling berust op herkenbare uiteinden van korrels. Onderzoek naar de celstructuur van zaadhuidjes, waaraan diverse graansoorten zijn te herkennen, behoorde nog niet tot de mogelijkheden.

1A Meelvruchten/granen

		Aantal
Cerealia	(Granen)	22++
Fagopyrum esculentum	(Boekweit)	3
Oryza sativa	(Rijst)	1

1B Fruit

		Aantal
Ficus carica	(Vijg)	31
Fragaria spec.	(Aardbei)	67
Malus spec.	(Appel)	1
Prunus avium	(Zoete kers)	1
Prunus cerasu	(Zure kers)	2
Pyrus communis	(Peer)	4
Ribes rubrum	(Aalbes)	166+
Rubus fruticosus	(Braam)	28
Rubus idaeus	(Framboos)	34
Vaccinium cf myrtillus	(Bosbes/Rijsbes)	26
Vitis vinifera	(Druif)	6

1C Oliehoudende zaden

		Aantal
Linum usitatissimum	(Lijnzaad)	1

1D Noten

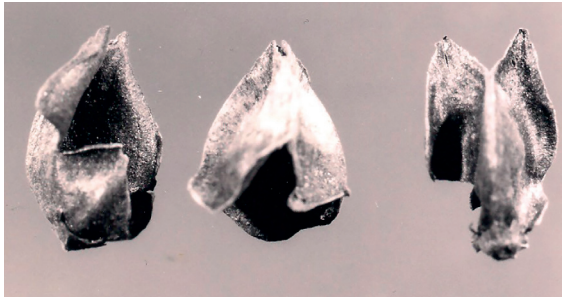
		Aantal
Corylus avellana	(Hazelaar)	1

+ = met veel fragmenten (tot vele tientallen)

++ = met zeer veel fragmenten

1

Boekweit (*Fagopyrum esculentum*, afb. 2) is in ons land al bekend - zij het spaarzaam - uit de Bronstijd.¹ Rond 1500 ging boekweit in ons land als voedingsgewas een belangrijke rol spelen.² Het werd verwerkt in met name pap en (pannen-)koecken, doch ook in brood.

2

Boekweit is een éénjarig gewas dat omstreeks mei werd gezaaid. Het groeit snel, maar het risico van een mislukte oogst was groot, doordat het gevoelig is voor koude en natte weersomstandigheden. Met de komst van de aardappel in het laatste kwart van de 18e eeuw en het goedkoper worden van brood was het met de verbouw van boekweit snel gedaan. Slechts in tijden van nood, bijvoorbeeld wanneer de graanprijzen stegen, zoals ook eind 18e, begin 19e eeuw het geval was, kreeg het weer een kans als volksvoedsel. De aanwezigheid van boekweit in de beerput is derhalve niet onverwacht. Overigens werd boekweit ook gebruikt als veevoer. Een belangrijke streek van boekweitcultuur in onze omgeving was het Gooi. Bijna de helft van al het bouwland werd er vroeger voor gebruikt.³

¹ van Zeist, p. 27-29

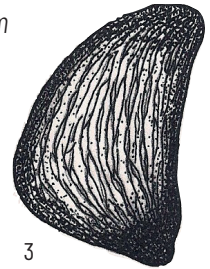
² Bernet Kempers, p. 9

³ Bernet Kempers, p.10

Het belang ervan vindt men onder andere nog terug in de afbeelding van boekweittkorrels in de gemeentewapens van Bussum en Hilversum. Rijst (*Oryza sativa*) is een importproduct. Oorspronkelijk komt het uit Zuidoost-Azie. Het wordt lang niet in alle beerputten en andere afvalcomplexen gevonden en dan nog steeds in betrekkelijk kleine aantallen. Zeker tot de 18e eeuw moet het tot de luxere producten worden gerekend.

Fruit

Vruchten zijn ruim vertegenwoordigd. Dit betekende overigens niet dat iedereen ze op het menu had staan. Sommige fruitsoorten kunnen in de (kleine) eigen tuin hebben gestaan voor eigen gebruik. Vanuit de regio zal ook veel aanvoer zijn geweest. Bessen (*Ribes rubrum* en *Vaccinium spec*, afb. 3) en zeker frambozen (*Rubus idaeus*) en bramen (*Rubus fruticosus*, zie pagina 52) kunnen echter ook heel goed in het wild zijn verzameld.

3

De druif (*Vitis vinifera*) en zeker de vijg (*Ficus carica*) moeten we rekenen tot de geïmporteerde vruchten. Vijgen kunnen goed worden gedroogd en zijn lang houdbaar. Al in de middeleeuwen waren vijgen een veel verhandeld product. De vijg is in ons land experimenteel wel aangeplant en komt op een enkele plaats zelfs verwilderd voor. Zij komt hier nog wel tot bloei en vruchtvorming, maar de vruchten worden in ons klimaat niet rijp. Met de druif ligt dat iets

gunstiger, maar deze aanplant zal voornamelijk voor eigen gebruik hebben gediend, zoals tegenwoordig ook nog het geval is.

De druif wordt hier al eeuwenlang geïmporteerd uit Duitsland, Frankrijk, Spanje en Griekenland.⁴ Druivenpitten kunnen ook afkomstig zijn van rozijnen, die eveneens geïmporteerd werden. Het verschil met pitjes uit verse druiven is niet aantoonbaar.

Oliehoudende zaden en noten

Lijnzaad (vlas, *Linum usitatissimum*) werd verbouwd voor het winnen van de zaden die oliehoudend zijn (lijnolie) en voor de vezels die gebruikt werden in de linnenindustrie. De hazelnoot (*Corylus avellana*) komt zowel in het wild als aangeplant voor.

Planten van hakvrucht- en zomergraanakkers

Wat wordt nu bedoeld met zomer- en wintergraanakkers? Er zijn zomer- en wintergranen. Tarwe, gerst en rogge bestaan in beide vormen. Rogge verdraagt hoge temperaturen evenwel minder goed en is dan ook een specifiek wintergraan. Aan de hand van de gevonden akkeronkruiden is soms een indicatie mogelijk of we met zomer- of wintergraan te maken hebben. De groei- en bloeitijd van bepaalde akkeronkruiden komt namelijk overeen met die van granen. Zomergraan wordt in maart of april gezaaid, nadat daarvoor de akker is geploegd. Dan komen ook de eenjarige akkeronkruiden tot ontwikkeling,

⁴ Schotel, p. 204

2A Planten van hakvrucht- en zomergraanakkers		Aantal
<i>Polygonum persicaria</i>	(Perzikkruid)	1

2B Planten van wintergraanakkers		Aantal
<i>Agrostemma githago</i>	(Bolderik)	3+
<i>Centaurea cyanus</i>	(Korenbloem)	2+
<i>Rumex acetosella</i>	(Schapezuring)	2
<i>Scleranthus annuus</i>	(Eenj.hardbloem/hardbloem)	1
<i>Spergula arvensis</i>	(Gewone spurrie)	3

2C Planten van diverse standplaatsen		Aantal
<i>Agrostis spec.</i>	(Struisgras)	1
<i>Galeopsis tetrahit</i>	(Gewone Hennepnetel)	1
<i>Potentilla erecta</i>	(Tormentiil)	1
<i>Setaria verticillata</i>	(Kransnaald-aar)	1

die in hetzelfde jaargetijde bloeien, vrucht zetten en afsterven, of samen met het graan worden geoogst. Van deze akkeronkruiden werd alleen het perzikkruid (*Polygonum persicaria*) aangetroffen, een zeer algemene plant die ook op het eigen erf kan voorkomen.

Planten van wintergraanakkers

Wintergraan wordt in het najaar gezaaid, waarna de zaden nog voor de winter tot ontkieming komen en als plantjes de winter ingaan. De akker wordt daartoe in de zomer of het vroege najaar geploegd. In het daarop volgende voorjaar groeien wintergraan en onkruiden (tweejarigen en overblijvend) samen op, bloeien en vormen zaad. Het graan wordt in de zomer geoogst en diverse wilde planten raken daar gemakkelijk tussen.

Vooraf de bolderik (*Agrostemma githago*), niet meer voorkomend in deze omgeving, en de korenbloem (*Centaurea cyanus*), ook al geen algemene verschijning meer, behoorden tot deze categorie. Van de bolderik kan nog worden gezegd dat de zaden giftig zijn.

Vroeger werden granen minder goed gezuiverd van onkruiden, waardoor ze samen werden vermalen. We mogen dan ook aannemen, dat het vinden van alleen zaadfragmenten van genoemde twee planten, alsmede het grote aantal zemelen het gevolg is van (grove) vermalen dan wel het stukkauwen. Het kan verwerkt zijn geweest in brood en pap.

Sommige planten komen in beide typen akkers voor. Als van akkergebruik wordt gewisseld, kunnen beide akkeronkruidsoorten zich vermengen.

Na iedere bewerking van de bodem komt weer een nieuwe generatie onkruiden (wilde planten) tot ontwikkeling. Ieder die ook maar een klein tuintje heeft, kent dat verschijnsel.

Verder werden aangetroffen gewone spurrie (*Spergula arvensis*), éénjarige hardbloem (*Scleranthus annuus*) en schapezuring (*Rumex acetosella*). Deze planten wijzen op voedselarme, droge zandgronden. Ook deze kunnen zijn meegekomen bij het oogsten van het graan. Omdat de eerste twee laagblijvend zijn, zou het in dat geval kunnen duiden op het laag afmaaien van het graan.

Planten van diverse standplaatsen

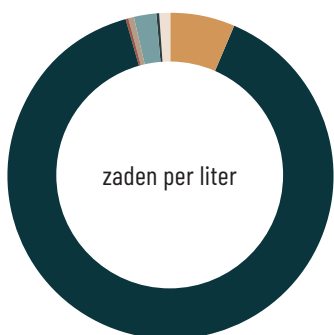
Vooraf van deze groep planten kan moeilijk worden aangegeven hoe ze in de beerput zijn beland. Het kan natuurlijk toevallig in het voedsel zijn geraakt, maar er zijn ook andere mogelijkheden te bedenken waardoor plantenresten in beerputten terecht kunnen komen, bijvoorbeeld door aanwezigheid op het erf, meegekomen in plaggen of tussen het hooi, of toevallig meegeplukt met iets anders.

Onder de gevonden zaden valt de kransnaald-aar (*Setaria verticillata*) op, omdat deze nu tot de zeldzame planten wordt gerekend. De plant komt/kwam voor in moestuinen, op bouwland, bij houtwallen en dergelijke. Gewone hennepnetel (*Galeopsis tetrahit*) komt veel voor op allerlei

humusrijke bodems. De tormentil (*Potentilla erecta*) komt algemeen voor op heide- en veengrond.

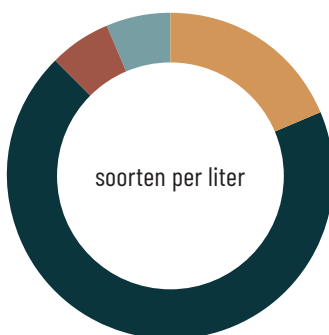
Op basis van het grotere aantal gevonden planten, dat thuishoort op wintergraanakkers (zie tabel), mag worden verondersteld dat het graan uit de beerput wintergraan zal zijn geweest, wellicht rogge.

Totaal van alle gevonden en gedetermineerde zaden in 1 liter, verdeeld naar gebruik (1-4) en groeiplaats wilde planten (5-7)

1. meelvruchten/granen 6,4%
2. vruchten 89,4%
3. oliehoudend zaad 0,3%
4. noten 0,3%
5. wintergraanakkers 2,4%
6. hakvrucht- en zomergraanakkers 0,3%
7. diverse standplaatsen 0,9%

Totaal aantal gevonden en gedetermineerde soorten (gebruiks)planten in 1 liter.

1. meelvruchten/granen 18,6%
2. vruchten 68,8%
3. oliehoudend zaad 6,2%
4. noten 6,2%

Gekweekte/verzamelde/ingevoerde planten

Totaal aantal gevonden en gedetermineerde soorten in 1 liter, verdeeld naar groeiplaats.

1. wintergraanakkers 50%
2. hakvrucht- en zomergraanakkers 10%
3. diverse standplaatsen 40%
4. wilde planten 8%

Conclusie

Zoals in de inleiding al aangegeven kan botanisch onderzoek van monsters uit beerputten nooit tot volledig betrouwbare conclusies leiden.

De plantenresten die in de vorm van zaden en pitten zijn gevonden, geven geen aanleiding tot bijzondere vermeldingen; daarvoor is het gevonden assortiment te algemeen. Hoogstens wordt de indruk gewekt dat er sprake kan zijn van een sober huishouden.

De gevonden soorten en hun onderlinge verhouding passen, op grond van het aardewerk in de onderste laag van de beerput, in een midden/laat 17e-eeuwse context. Fruit moet in ieder geval regelmatig op het menu hebben gestaan. Importgewassen als rijst, vijgen en druiven zijn in de late middeleeuwen al verkrijgbaar, hoewel zeker niet iedereen ze zal hebben kunnen kopen. Treft men hier toch sporen van aan, dan kan op grond van alleen de gevonden botanische resten niet zonder meer worden geconcludeerd dat men dus welgesteld was. Men kan ze ook cadeau gekregen hebben.

Het aantal gevonden zaden zegt niets omtrent de hoeveelheden die zijn geconsumeerd. Een appel bevat slechts enkele zaden, een handvol druiven al heel wat meer, maar een vijg bevat wel honderden pitjes. Ook in vruchten als bessen en, vooral, aardbeien zitten er veel. Wel moet men bedenken dat de gegeven aantallen betrekking hebben op de gevonden zaden in de aangegeven fracties. Voor het

gehele beerpakket komen we dus tot veelvouden daarvan.

De herkomst van nogal wat planten is moeilijk aan te geven. Het lijkt logisch te veronderstellen dat de gewassen in de directe omgeving werden verbouwd of er hun natuurlijke groeiplaats hadden.

Een duidelijker beeld van de vegetatie en het consumptiepatroon in Amersfoort zal pas verkregen kunnen worden na onderzoek van meer beerputten en andere afvalplaatsen. Archiefonderzoek, bijvoorbeeld naar de landbouwgeschiedenis, handel en dergelijke kan eveneens belangrijke aanvullende informatie opleveren.

Aardewerk- en glascatalogus

Toelichting bij de catalogus

De aardewerk- en glasvondsten zijn beschreven volgens de normen van het Deventer Systeem.

Dit classificatiesysteem is in 1989 in Deventer door een groep archeologen en een glasspecialist uitgedacht en voor het eerst toegepast, met als doel de diverse voorwerpen zodanig strak te beschrijven dat ze regionaal en landelijk met elkaar vergeleken konden worden. Dit bijvoorbeeld om te zien of in bepaalde eeuwen (of tijdvakken daarvan) overal dezelfde gebruiksartikelen in dezelfde aantallen gangbaar waren, of dat er per regio of stad verschillende types voorkwamen. Ook is zo'n systeem nodig voor statistisch onderzoek. Inmiddels zijn er tientallen opgravingsrapporten met een dergelijke catalogus uitgebracht, waardoor de huishoudens achter deze vondsten steeds meer geheimen prijsgeven, bijvoorbeeld over de manier van koken en over hun beroep.

In onze lijst zijn twee voorwerpen beschreven die nog niet eerder gepubliceerd zijn: de theepot AW 6 en het glazen potje G 14. Deze nieuwe typenummers zullen worden toegevoegd aan het centrale Deventer bestand.

De tekstblokjes bij de foto's geven de volgende informatie:

- 1a opgravingscode -vondstnummer- (willekeurig) volgnummer
- 1b soort spoor waar het vondstnummer aan toegekend is
- 2 specifiek typenummer, b.v. r-(roodbakkend) pot-2 (is de 2e variant van een pot)
- 3 datering voorwerp
- 4a grootste breedte/grootste hoogte/diameter van de bodem, in cm.
- 4b definitie van het specifieke type
- 5a materiaal
- 5b oppervlaktebewerking
- 5c decor
- 5d diversen
- 6a bodemafwerking
- 6b oor/steel
- 6c compleetheid
- 7 naam/functie
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

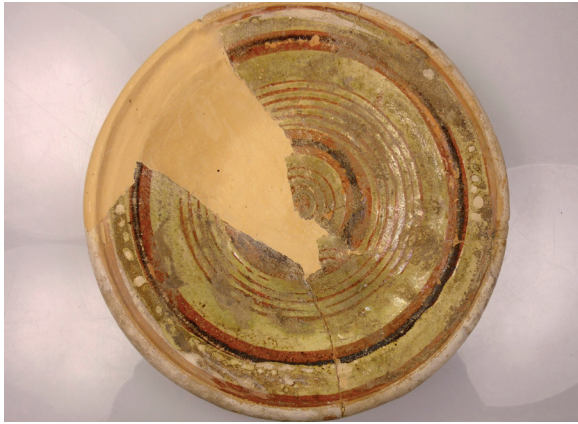
- 1a Vij 26-12-AW8
- 1b bovenlaag beerput
- 2 s2-kom-2
- 3 1700-1775
- 4a 21/7,5/11
- 4b bolle kom met ribbel onderlangs rand, standvlak
- 5a steengoed met glazuur
- 5b zoutglazuur met kobaltoxide
- 5c krastechniek met 4 paarden in guirlandes
- 5d
- 6a standvlak, ingekrast: 2
- 6b 2 opgetrokken worstoren, diagonaal ingekrast (pseudo-getordeerd)
- 6c 90%
- 7 kom
- 8 Westerwald
- 9 Bartels 1999 p.600 260

- 1a Vij26-12-AW15
- 1b bovenlaag beerput
- 2 s2-pot-20
- 3 1850-1900
- 4a 21/7,5/11
- 4b lage tonvormige pot met uitgebogen verdikte en aan de bovenzijde afgeplatte rand, ribbel onder randaanzet, standvlak
- 5a steengoed met glazuur
- 5b zoutglazuur met kobaltoxide
- 5c klaverblad in blauw
- 5d
- 6a standvlak
- 6b 2 opgetrokken worstoren
- 6c 55%
- 7 pot
- 8 Westerwald
- 9 Schricks 2006 156 9

- 1a Vij 26-12/13-AW19
- 1b boven-/middenlaag beerput
- 2 s2-pot-39
- 3 1750-1850
- 4a 21/24/16
- 4b hoge tonvormige pot met geprofileerde uitstaande en aan bovenzijde afgeplatte rand met dekselgeul, standvlak
- 5a steengoed met glazuur
- 5b zoutglazuur en kobaltoxide
- 5c gekerfde, blauw geverfde rozetten
- 5d
- 6a standvlak
- 6b 2 opgetrokken worstoren
- 6c 85%
- 7 Westerwald
- 9 van der Meulen/ Toussain 2017,nr 234,RT 135

- 1a Vij26-13/13-AW3
- 1b boven-/middenlaag beerput
- 2 r-bor-7
- 3 1700-1750
- 4a 6/4/13
- 4b diep bord, naar buiten geknikte vlag met verdikte lip, standvlak
- 5a rood
- 5b inwendig loodglazuur, slib en mangaan
- 5c cirkels
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 85%
- 7 bord
- 8 Rijnland
- 9 Clevis/Smit 1991 179 35

- 1a Vij 26-5-AW18
- 1b tussen funderingspuin muur westprofiel
- 2 r-dek-22
- 3 1700-1900
- 4a 8/4,5/6,5
- 4b bol deksel met sluitrand en knop
- 5a rood
- 5b loodglazuur, mangaanoxide
- 5c drie braamnop appliques op wand, 1 op dekselknop
- 5d
- 6a
- 6b knop
- 6c 99%
- 7 deksel
- 8 Gouda?
- 9 Bartels 1999 656

- 1a Vij 26-15-AW21
- 1b beerlaag put
- 2 r-gra-49
- 3 1700-1750
- 4a 16/13
- 4b wijdmondige grape met afgeronde buikknik of ronde buik, vrijwel verticale wand en licht uitgebogen rand
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c inwendig onderste helft slib
- 5d
- 6a pootjes
- 6b toegeknepen worstoor
- 6c 90%
- 7 grape
- 8
- 9 Bitter 1997 56

- 1a Vij26-12-13 AW24
- 1b boven-/middenlaag beerput
- 2 r-gra-49
- 3 1700-1800
- 4a 12/11
- 4b wijdmondige grape met afgeronde buikknik of ronde buik, vrijwel verticale wand en licht uitgebogen rand
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c inwendig onderste helft slib
- 5d
- 6a pootjes
- 6b toegeknepen worstoor
- 6c 90%
- 7 grape
- 8
- 9 Bitter 1997 56

- 1a Vij26-12 AW25
- 1b bovenlaag beerput
- 2 r-kop-4
- 3 1675-1750
- 4a 13/9/6,5
- 4b kop met scherpe knik bodem-wand, hoge wand, standring
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c inw. onderste helft slib, op schouder ringeloor
- 5d
- 6a standring glad
- 6b toegeknepen lintoor
- 6c 90%
- 7 kop
- 8 Fries
- 9 Clevis/Kottman 1989 105

- 1a Vij 26-12 AW23
- 1b bovenlaag beerput
- 2 r-ond-1
- 3 1700-1800
- 4a 23/9/11
- 4b bolle ondersteek met recht afgesneden randopening, holle bodem
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c
- 6a opgebolde bodem
- 6b horizontaal worstoor
- 6c holle steel
- 7 ondersteek
- 8
- 9 Kleij 2007 48

- 1a Vij 26-13-AW20
- 1b middenlaag beerput
- 2 r-pot-2
- 3 1875-1925
- 4a 34/28/15
- 4b wijde peervormige pot met brede kraagrand, standring
- 5a rood
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d vingerindrukken naast en onder ooraanzet
- 6a standring
- 6b twee toegeknepen worstoren
- 6c 85%
- 7 voorraadpot
- 8 Fries?
- 9 Clevis/Smit 1990 193 93

- 1a Vij26-12 AW26
- 1b bovenlaag beerput
- 2 r-pot-59
- 3 1775-1850
- 4a 25/20/14
- 4b peervormige pot met afgeronde buikknik en kraagrand met ribbel op randaanzet, standring
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standring gedraaid
- 6b 2 toegeknepen worstoren
- 6c 90%
- 7 pot
- 8 Bergen op Zoom/Fries?
- 9 Klomp 2015

- 1a Vij 26-5-AW17
- 1b tussen funderingspuin muur westprofiel
- 2 r-the-4
- 3 1800-1900
- 4a 14/12,5/10
- 4b bolle theepot met hoge schouder en geknikte opstaande rand met dekselgeul, standvoet
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c geribde band op overgang hals/schouder, bloemmotief in reliëf op hengselogen
- 5d Afdraaisporen op bodem, tuit zonder zeef
- 6a standvoet
- 6b twee hengselogen
- 6c 80%
- 7 chocoladeketel of trekpot
- 8 Gouda?
- 9 Ostkamp 2012 53

- 1a Vij 26-15-AW14
- 1b beerlaag put
- 2 r-ver-3
- 3 1700-1750
- 4a 28/11
- 4b vergiet met manchtrand, poten
- 5a rood
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a driepoot
- 6b horizontaal worstoor
- 6c 40%
- 7 vergiet
- 8
- 9 Bitter e.a. 1997 67 201

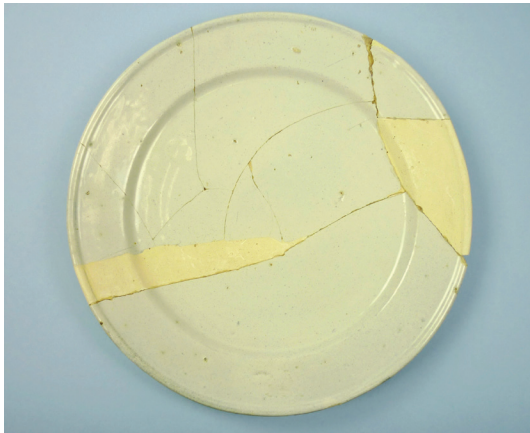
- 1a Vij 26-12-AW11
- 1b bovenlaag beerput
- 2 w-kan-5
- 3 1675-1750
- 4a 14/11/7
- 4b wijdmondige kan met afgeronde buikknik, zonder hals, met iets uitgebogen rand, standing
- 5a witbakkend
- 5b loodglazuur, uitwendig met koperoxide
- 5c
- 5d schenklip tegenover oor
- 6a standing glad
- 6b afgeplat verticaal geknepen worstoor
- 6c 60%
- 7 kan
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 132

- 1a Vij 26-12-AW28
- 1b bovenlaag beerput
- 2 w-zal-5
- 3 1700-1800
- 4a 6,5/5/4
- 4b conische zalfpot met naar buiten geknikte rand, standvlak
- 5a witbakkend
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 100%
- 7 zalfpot
- 8
- 9 Bartels 1999 763

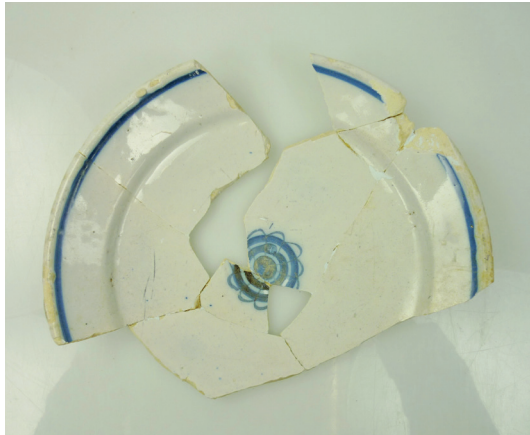
- 1a Vij26-12-AW2
- 1b bovenlaag beerput
- 2 f-bor-2
- 3 1650-1700
- 4a 21/2,5/12,5
- 4b plat bord met platte spiegel, platte vlag inwendig met knik afgezet, standvlak
- 5a faience
- 5b tinglazuur en kobaltoxide
- 5c landschap, met vuurbaak?
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 75%
- 7 bord
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 117

- 1a Vij 26-15-AW4
- 1b beerlaag put
- 2 f-bor-4
- 3 1675-1750
- 4a 22,5/2,5/12,5
- 4b afgerond bord met knik spiegel-vlag, smalle iets holle vlag, standvlak
- 5a faience
- 5b tinglazuur
- 5c
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 85%
- 7 bord
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 121

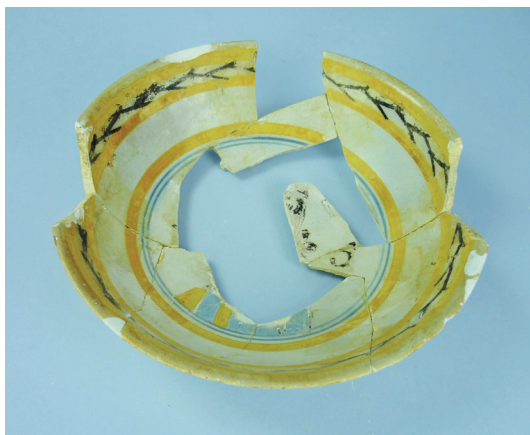
- 1a Vij 26-5/13-AW5
- 1b tussen funderingspuin muur westprofiel en middenlaag beerput
- 2 f-bor-3
- 3 1700-1750
- 4a 23/4/10
- 4b afgerond bord met vrij brede vlag, standvlak
- 5a faience
- 5b tinglazuur en kobaltoxide
- 5c bloem-en bladmotief
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 45%
- 7 bord
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 123

- 1a Vij 26-12-AW1
- 1b bovenlaag beerput
- 2 f-bor-5
- 3 1700-1750
- 4a 22/3/11
- 4b afgerond bord met smalle vlag, standvlak
- 5a faïence
- 5b tinglazuur en kobaltoxide
- 5c rozet
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 60%
- 7 bord
- 8
- 9 Thijssen 1991 103, vgl Clevis/Kottman 121

- 1a Vij 26-12-AW10
- 1b bovenlaag beerput
- 2 f-bor-5
- 3 1700-1750
- 4a 22/4/10
- 4b afgerond bord met smalle vlag, standvlak
- 5a faïence
- 5b tinglazuur en kobaltoxide
- 5c tak-en bladmotief
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 95%
- 7 bord
- 8
- 9 Thijssen 1991 103

- 1a Vij 26-9-AW9
- 1b losse grond boven beerput
- 2 f-bor-8
- 3 1750-1795
- 4a 16/4/9
- 4b diep afgerond bord met rechte rand, standring
- 5a faïence
- 5b tinglazuur, kobalt- mangaan- en antimoonoxide
- 5c portret Willem V (pruik herkenbaar) op plat binnen 2 blauwe cirkels, inwendig op wand 2 gele cirkels waarbinnen paarse kruisen
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c 50%
- 7 bord
- 8 Delft
- 9 Clevis/Kottman 1989 124

- 1a Vij26-15 AW27
- 1b beerlaag put
- 2 f-kop-1
- 3 1700-1750
- 4a 6/4/3
- 4b licht afgeronde kop met rechte rand, standring
- 5a faience
- 5b tweezijdig tinglazuur en kobaltoxide
- 5c inwendig in blauw 'pijl', uitwendig bloem- en bladwerk
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c 95%
- 7 kop
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1998 126

- 1a Vij 26-15-AW16
- 1b beerlaag put
- 2 f-zal-1
- 3 1650-1800
- 4a 5,5/4,5/5
- 4b brede zalfpot met (vrijwel) cilindrische buik, ingesnoerde bodem en hals met uitgebogen rand, standvlak
- 5a faience
- 5b tinglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c 80%
- 7 zalfpot
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1998 127

- 1a Vij 26-10-AW7
- 1b tussen zuidprofiel en muur Krommestraat
- 2 iw-kop-2
- 3 1875-1900
- 4a 11,5/6/5,5
- 4b bolle kop met rechte rand, breed uitstaande standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur, kobalt-en antimoonoxide
- 5c banden in blauw en oranje
- 5d blindmerk: deels aanwezig stempel Regout; ingekrast in rood: 1/2
- 6a standring glad
- 6b
- 6c 90%
- 7 kop
- 8 Maastricht
- 9 Clevis/Smit 1990, 215 179

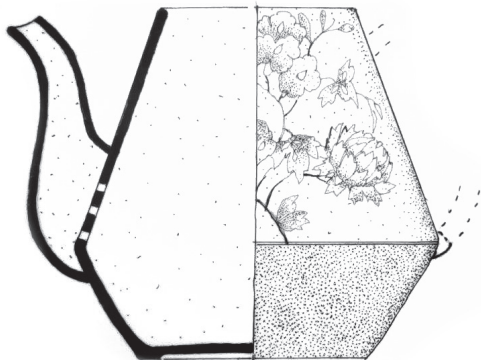
- 1a Vij 26-4-AW12
- 1b losse vondst, -50 cm onder maaiveld
- 2 iw-kop-2
- 3 1875-1950
- 4a 13/8/7
- 4b bolle kop met rechte rand, breed uitstaande standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d beeldmerk Polling 90B op bodem
- 6a standring glad
- 6b
- 6c 90%
- 7 kop
- 8 Maastricht
- 9 Clevis/Smit 1990 215

- 1a Vij 26-9-AW22
- 1a losse grond boven beerput
- 2 iw-kop-3
- 3 1800-1900
- 4a 6,5/6/3,5
- 4b conische kop met rechte rand, standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur met blauw drukdecor
- 5c decor Timor
- 5d blindmerk polling 70A
- 6a standring glad
- 6b oor ontbreekt
- 6c
- 7 kop
- 8 Maastricht
- 9 Clevis/Smit 1990 215

- 1a Vij 26-10-AW13
- 1b tussen zuidprofiel en Krommestraatmuur
- 2 iw-pis-2
- 3 1875-1900
- 4 18,5/13,5/11
- 4b bolle pispot met verdikte ronde rand, standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d blindmerk: P.R.
- 6a standring glad
- 6b oor ontbreekt
- 6c 70%
- 7 pispot
- 8 Maastricht
- 9 Thijssen 1991 122, vgl Bartels 1999 inv.nr. 1448. Polling 24, beeldmerk 52

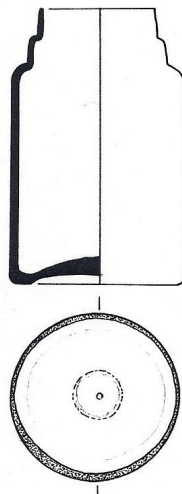
- 1a Vij 26-10-AW6
- 1b tussen zuidprofiel en Krommestraatmuur
- 2 iw-the-14
- 3 [1887]
- 4 13/13/8
- 4b biconische theepot met rechte rand, standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur, drukdecor 33 monochroom rood, met handmatige blauwe en gouden opglazuur inkleuring
- 5c bloemtakken met blad
- 5d zeef in tuit. blindmerk: polling 70A met lijnuitsparing onder de eerste T. In rood: décor 33. 7 turven en ingekrast: 4l
- 6a standring, ondersneden
- 6b vormoor, ontbreekt
- 6c 75%
- 7 theepot
- 8 Maastricht
- 9 Bogaers 1992. p 120. Polling 1993 (4e druk). p.10,28

- 1a Vij 26-6-G16
- 1b waterput
- 2 gl-fle-41
- 3 1700-1850
- 4a 5/11,5
- 4b zeszijdige parfumfles met cilindrische of lichtconische hals, contactvorm met naden, standvlak of standing
- 5a glas
- 5b helder kleurloos
- 5c in reliëf JEAN MARIE FARINA COLOGNE
- 5d
- 6a iets opgebald, pontilmerk
- 6b
- 6c 99%
- 7 parfumfles
- 8 Keulen
- 9 Bartels 1999 cat. nr 142

- 1a Vij 26-12-G10
- 1b bovenlaag beerput
- 2 gl-fle-43
- 3 1750-1850
- 4a 2/1/7,5
- 4b hoge rechthoekige parfumfles met korte nek, standvlak
- 5a glas
- 5b helder kleurloos
- 5c tweezijdig gegraveerd: bloempot met plant
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 7 parfumflesje
- 8
- 9 Bitter 1997 cat. nr. 334

- 1a Vij 12-4 G14
- 1b losse vondst, 50-100 cm onder maaiveld
- 2 gl-pot-26
- 3 1870-1930
- 4a 4,5/7/4,5
- 4b cilindrische pot, cilindrische getrapte hals, standvlak of standing
- 5a glas
- 5b blauwzweem
- 5c
- 5d etiketresten. Glasdaad en -druppel, inwendig met wand versmolten
- 6a opgebolde bodem, iets weggeslepen pontilmerk
- 6b
- 7 lijmpot?
- 8
- 9

- 1a Vij 26-15-G1
- 1b beerlaag put
- 2 gl-roe-2
- 3 1625-1675
- 4a 8,5/18
- 4b roemer met ei- of tonvormige cuppa, geribde draad op de overgang naar de schacht en één of meer verspringende rijen braamnoppen, opgestoken bodem met pontilmerk, gewonden draadvoet
- 5a glas, potasglas
- 5b groen
- 5c platte braamnoppen
- 5d
- 6a opgestoken, pontilmerk, gewonden draadvoet
- 6b
- 7 roemer
- 8
- 9 Kottman 1990 cat.nr. 238

Literatuur

Bartels, M. 1999. *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)* Zwolle

Beijerinck, W. 1947 (herdruk 1976). *Zadenatlas der Nederlandsche Flora*. Amsterdam

Bernet Kempers, A.J., 1979. *In en om de grutterij*. Arnhem, p. 7 e.v.

Bitter, P. 1997. *Wonen op niveau. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat*. Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 5 en 5A, Alkmaar

Bogaers, Marie-Rose. 1992. *Drukdecors op Maastrichts aardewerk, 1850-1900*, Lochem

Bernet Kempers, A.J., 1979. *In en om de grutterij*. Arnhem, p. 7 e.v.

Buurman, J., 1989. Plantenresten. In: Clevis, H./ J. Kottman, *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen*, Urk, p. 66-69

Clazing, A. 2007. De stad en het vuil. Een onderzoek naar beerputten en afval. In: *Flehite, historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken*. Amersfoort

Clevis H. en J. Kottman, 1989. *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1350-1750*. Deventer

Deursen, C.G.M.van, e.a. (Red.), 1985-1991. *Nederlandse Oecologische Flora, wilde planten en hun relaties. deel I-IV*, Zeist

Duco, D.H. 1975: *Goudse pijpmerken*. Amsterdam

Duco, D.H. 1981: De kleipijp in de Zeventiende Eeuwse Nederlanden. In: *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe V Europe 2*, Oxford, BAR 106

Duco, D.H., 1982: *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*, Lochem

Duco, D.H. 1987: *De Nederlandse kleipijp, handboek voor dateren en determineren*, Leiden

Grootenhuis, J.A. 1973: *De pijpmerken van het pijpmakersgilde van Gouda*, een uitgave van de Vereniging van vrienden van de musea voor de IJsselmeerpolders

Henkes, H.E. 1994: *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de lage landen 1300-1800*, Rotterdam

Henkes, H.E. en G.H. Stam, 1988. Gebruiksglas, in P.H. Broekhuizen e.a, *Kattendiep deurgraven, historisch-archeologisch onderzoek aan de noordzijde van het gedempte Kattendiep te Groningen*, p.195-202. Groningen

- Heukels-Van Ooststroom, 1975. *Flora van Nederland*. Groningen
- Kleij, P. 2007. *Hollandia reeks 272. Deel 2 van de opgraving Oostzaan-Kerkbuurt, Zaandijk*
- Klomp, M. 2015. *De 'Rodetoren' en de 'Jan Baghstoren'*, Archeologische rapporten Zwolle 55
- Kottman, J. 1990. in Clevis, H. en M. Smit, *Verscholen in vuil, archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen
- Meulen van der, A. en R. Tousain, 2017. *Vormen uit vuur 232. Voor de Nederlandse markt. Duits steengoed uit het Westerwald en van elders. 1800-1900*, Goudriaan
- Ostkamp, S. 2012. *Arbeiderswoningen aan de voet van de dijk. Archeologisch onderzoek in sint Annaland, Tholen*. ADC 3405, Amersfoort
- Polling, A. 1993. *Maastrichtse ceramiek; merken en dateringen*. Lochem
- Schotel, G.D.J., 1905. *Het Maatschappelijk Leven onzer Voorvaderen in de Zeventiende Eeuw*. Arnhem, p.191- 207
- Schricks, C. 2006. *Het onderzoek op het terrein van de voormalige Winstonbioscoop te Hoorn (campagne 2004). De opgraving van de percelen Grote Noord 4 en 6*. Archeologie West-Friesland, Hoorn
- Sengers, M.A.G., 1985. 14. Keukenstraat 10-42/ Schalkwijkstraat 1a-1b en 19. Lange Lauwerstraat 3-13. In: *Archeologische en bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1985*, Utrecht, p. 164-165/180-181
- Slicher van Bath, B.H., 1960. *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*, Utrecht
- Smiesing, P.K. & Brinkerink, J.P. 1988: *Onder de rook van Utrecht*, Utrecht
- Thijssen, J. 1991. *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van 'de Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*, Nijmegen
- Vermeeren, C., 1990. Botanisch onderzoek van middeleeuwse beerputten uit Kampen. In: Clevis, H./ M. Smit, *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Urk, p. 139-161
- Zeist, W. van, 1987. Plantenresten uit twee beerputten in Groningen. In: Carmiggelt, A. e.a., *Uitgeput Huisraad. Twee Groninger beerputten in historisch-archeologisch perspectief*, Groningen, p. 65-74
- Zeist, W. van, 1988: Zaden en vruchten uit een 16e eeuwse beerkuil, in: Broekhuizen, P.H., e.a. (Red.), *Kattendiep deurgraven. Historisch-archeologisch onderzoek aan de noordzijde van het Gedempte Kattendiep te Groningen*, Groningen, p. 144-160
- Zeist, W. van, 1992. De geconsumeerde gewassen. In: Avest, Hugo P. ter, e.a. (Red.), *Opmerkelijk afval. Vondsten uit een 17e eeuwse beerput in Harlingen*, Leeuwarden, p. 91-97.

Ten slotte

Veel dank zijn we verschuldigd aan:

toenmalig gemeentelijke archeologen mevr. drs. M. Krauwer en
mevr. drs. F.M.E. Snieder,

mevr. drs. J. Buurman en de heer R. de Man, medewerkers van de toenmalige
Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (nu Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed) die Auke de Boer (leider van de opgraving) in de gelegenheid
hebben gesteld om vele ochtenden door te brengen in het laboratorium van de ROB
en hem zo wegwijz hebben gemaakt in het botanisch onderzoek,

mevr. drs. K. Hänninen (ROB) voor de houtdeterminatie,

de heer drs. P.C.B. Maarschalkerweerd en medewerkers van de gemeentelijke
archiefdienst van Amersfoort voor hun hulp bij het historisch onderzoek,

de heer Henk de Boer (vrijwilliger botonderzoek gemeentelijke archeologisch
dienst) voor het mede determineren van de dierlijke resten,

en verder natuurlijk aan alle AWN-ers die in de loop der jaren op enige wijze hebben
bijgedragen aan de totstandkoming van dit verslag. Ook met speciale dank aan
mevr. A.J.M. Schoots voor het kritisch doorlezen van de tekst.

Deze uitgave kwam mede tot stand door destijds verkregen subsidies van de
provincie Utrecht en de gemeente Amersfoort. Het archeologisch onderzoek werd
mede mogelijk gemaakt door medewerking van bouwonderneming Van Bekkum B.V.
te Hooglanderveen.

Colofon

Vondsten uit de Vijver, een Amersfoortse beerput onderzocht

Tekst

Auke de Boer[†], Wilma van den Heuvel

Hoofdstuk 3, Leer: Timo d'Hollosy en Ilja van Elburg

Tekeningen

Auke de Boer[†], tenzij anders vermeld

Objectfotografie

Bert de Bree, Jan Jaap Heerema, Wilma van den Heuvel

Vormgeving en opmaak

Yoeni Laros

Druk

Bookadew

ISBN/EAN: 9789090357836

NUR-code: 682

Uitgave

AWN afdeling 14, Vallei en Eemland, Amersfoort

© 2021, AWN afdeling 14. Delen van deze uitgave mogen overgenomen worden, mits met de juiste bronvermelding en auteur.

